

Panoramski snimak lokaliteta »Gradina« u Sasama

MILICA BAUM — DRAGAN SREJOVIĆ

PRVI REZULTATI ISPITIVANJA RIMSKE NEKROPOLE U SASAMA

Kao što je pre 70 godina interes za korišćenje rude srebra i cinka pokrenuo arheološka ispitivanja Domavije¹, tako je maja 1958 godine isti interes, novo aktiviranje rudnika, doveo do srećnog otkrića njene nekropole². Ovog puta radovi su se užurbanim tempom razvijali na nekoliko mesta:

1. selo Gradina bilo je iseljeno, a buldožeri i bageri su se žurili da nivelišu ovaj plato;
2. od sela Gradine prema selu Sase gradio se novi put presecajući padinu na bregu u dužini 2 km.;
3. ispod sela Gradine, na desnoj obali Saske rijeke, gradila se brana. Poteškoće su bile što je rudnik imao svoj tempo i plan rada, a arheološki materijal je na svim ovim mestima za uvek propadao. Tako je ovo prvo iskopavanje rimske nekropole u Sasama, dobilo spasavalački karakter.

¹ O rezultatima prvih istraživanja Domavije vidi: Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina B. I, 218 sqq.; B. II, 152 sqq.; B. IV, 202 sqq.

² Nekropolu je otkrila i prvih 35 grobova otkopala, kustos Zavičajnog muzeja u Tuzli Milica Baum. U kasnijem sistematskom iskopavanju su učestvovali i Dragan Srejski, asist. Filoz. fakulteta u Beogradu i Radmila Jovanović, kustos Zavičajnog muzeja u Tuzli.

Prilikom ovih radova otkriveno je: a) na »brani« jedna stan-bena zgrada³, b) na Velikom platou na Gradini skupina grobova i, c) na putu Gradina — Sase druga skupina. Kako je teren na Velikom platou bio najugroženiji (jer se čitav prostor snižavao za 15 metara), svu pažnju smo skoncentrisali na ovaj deo nekropole. Tako je za kratko vreme otkopano preko 70 grobova⁴ i ispred razaranja moderne mehanizacije spašen značajan arheološki materijal.

Što se tiče nekropole na »putu«, ona je jednim delom presečena ali je veća površina ostala nedirnuti. Sa ovog ugroženog dela materijal je pretežno sakupljen, ali su nažalost podaci o orijentaciji, veličini i vrsti grobova, ostali nepoznati. Na sreću se preostali veći deo ove nekropole za sada nalazi van građevinskih zahvata rudnika, pa će nam buduća iskopavanja pomoći da donekle rasvetlimo situaciju i za ove izgubljene grobove.

Užurbani tempo i izuzetno teške okolnosti rada, kada je celo arheološko istraživanje određeno unapred utvrđenim planom rudnika lišavaju i ovaj izveštaj o domaviskoj nekropoli izvesnih, u arheološkom smislu, potrebnih tehničkih podataka. Tako već prvi problem, pitanje tačnog položaja i širenja nekropole u odnosu na Kastrum i naselje, rešen je samo delimično iskopavanjem u 1958 godini.

Na priloženoj karti 1 označena su mesta gde su nađeni rimski grobovi. Posmatrajući u celini jezičasti plato, gornjeg dela Domavije na čijem se severnom najnižem kraju — nalazio refugium, i raspored dosad otkrivenih grobova, može se pretpostaviti da se središte, a verovatno i najstariji deo nekropole, nalazio na najzaravnjenijem delu platoa, koji je kasnije delimično zauzimalo i selo Gradina. Tokom vremena nekropola se izgleda širila u dva pravca, zahvatajući jugoistočnu i jugozapadnu padinu u pojasu nejednake širine.^{4a} Kretanje jugoistočnog pojasa je jasno: to je spomenuta nekropola na novom putu Gradina — Sase. Postojanje drugog, jugozapadnog pojasa nekropole može se samo pretpostaviti. Duž puta Gradina — Srebrenica vide se grobne jame, ali je za sada teško odrediti da li se ovaj pojas vezuje za nekropolu na centralnom, Velikom platou na Gradini, ili možda pretstavlja posebnu, izolovanu celinu. U svakom slučaju, iskopavanja nekropole na Velikom platou u 1958 godine, mada je otkriven samo njen mali deo, dovoljna su da se oceni značaj ove nekropole ne samo za upoznavanje jednog retkog načina sahranjivanja, već i istoriskog razvoja ovog najznačajnijeg rudarskog centra Dalmacije i Panonije.

³ Ovog puta se nećemo upuštati u analizu ovih malaza, jer pretstoji sistematsko iskopavanje većeg kompleksa sa zgradama nedaleko od ovog nalaza. No kako se keramički nalazi vrlo razlikuju od onih u grobovima, dajemo samo neke njihove profile (T XV i XVI). Opšta karakteristika ove keramike je da je većih dimenzija, raznovrsnijih oblika, dobro pečena, crvene i sive boje. Na žalost, nije sačuvana ni jedna čitava posuda niti je moguća neka rekonstrukcija, mada je na ovom mestu bilo vrlo mnogo keramičkih fragmenata.

⁴ Iskopavanja su trajala od 20 do 30 avgusta i od 8—20 septembra 1958 god.

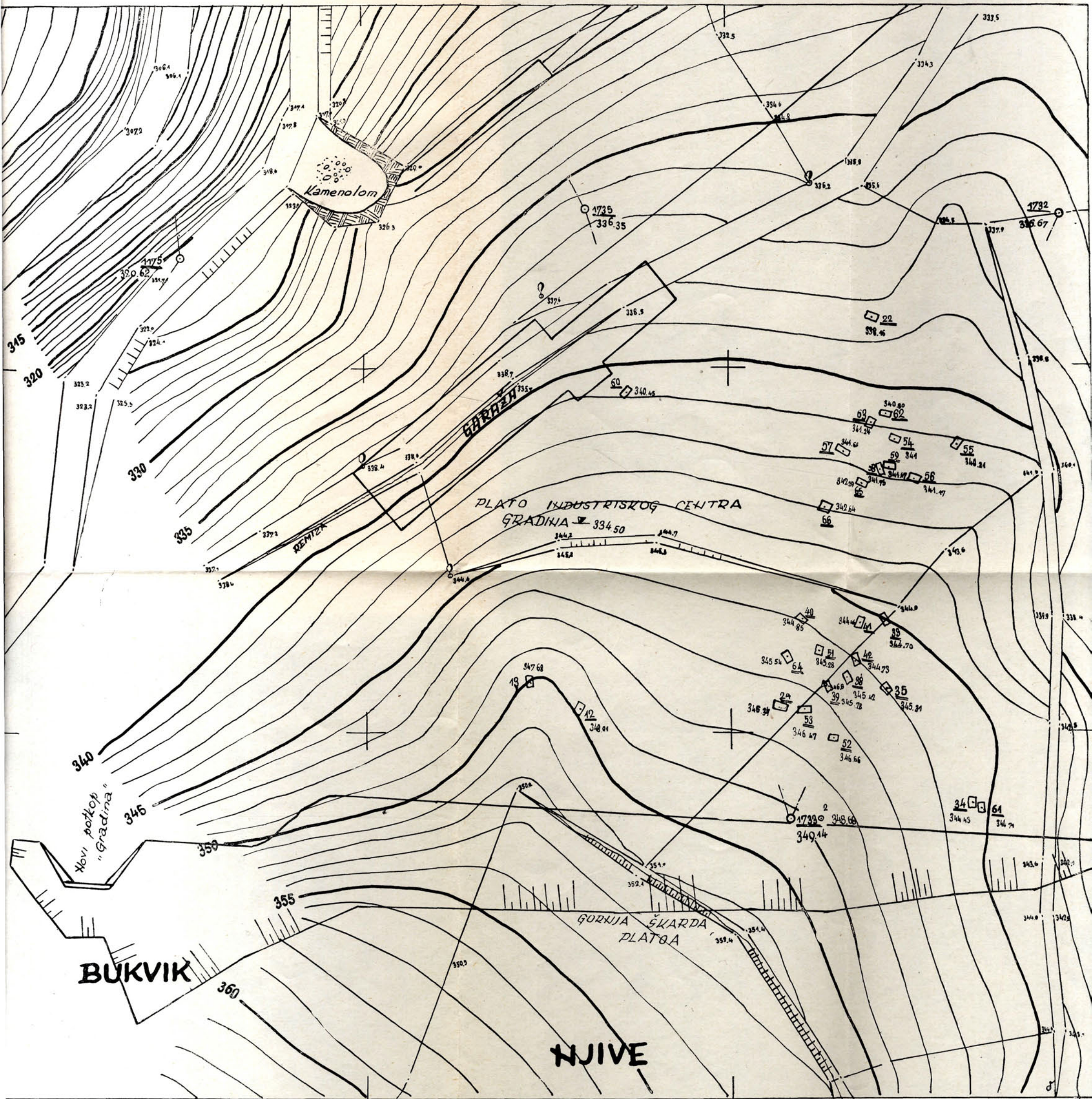
^{4a} Na sličan način se verovatno širilo i naselje ispod Gradine (vidi: WMBH, B. I, 226, Tafel I).

SITUACIONI PLAN

SR Bosna i Hercegovina
Šrez Tuzla
Rudnik "Srebrenica" - Sase

NEKROPOLE U SELU GRADINA

Razmera 1:500
Izohipse na 1m.

Snimio i crtao: P. Kladić

Uzvišica na čijem se zaravnjenom centralnom platou i padinama nalazi ova nekropola, u celini je škriljasta formacija. Ispod tankog humusa nejednake debljine (10—40 cm.) pruža se najpre jedan glinasti sloj žute zemlje sa sitnim komadima raspadnutog škriljca i kamena debljine 20—30 cm., a zatim sloj beličaste masne gline ispod koje leže naslage vlažnog škriljca. Svi grobovi otkriveni na području Velikog platoa na Gradini, sem jednog izuzetka⁵, predstavljaju grobove spaljenih pokojnika s grobnim jamama ukopanim u zdravicu.

Umesto planskog, sistematskog iskopavanja u Domaviji je buldožer zamenjivao radnike i određivao sondu. Prvih 35 grobova bili su njegove žrtve. Tek grobovi od 36 do 71 sistematski su ispitani. Zato i počinjemo opis grobova grobom broj 36.

Grob 36 — orijentacija: jugoistok — severozapad. Pravougaona površina grobne jame s crveno opaljenim ivicama (1,30×0,50 m.) pojavila se na sloju beličaste gline cca 40 cm ispod površine. Jama duboka 20 cm., u gornjem delu je ispunjena žutom glinastom zemljom, dok na dnu leži 10 cm. debeo sloj gari izmešan sa spaljenim kostima. Dno i zidovi groba jako su nagoreli u debljini 3—5 cm. Sledeći prilozi leže na sloju gara:

1. posuda krušolikog oblika sa gotovo horizontalnim ramenom i visokim vratom. Vertikalna drška je odbijena. Zbog lošeg pečenja posuda se raspala;
2. duboki pehar od crveno pečene zemlje s kratkim levkastim obodom. Zbog lošeg pečenja, raspao se;
3. posuda od crveno pečene zemlje, identična sa posudom pod br. 1;
4. žižak od mrko pečene zemlje. Na zadnjoj strani ima žig: »CARI«, T. IX, 3 i 3a.
5. Komadi gvođenog klina.

Izgled groba i raspored priloga dati su na skici, sl. 1^{5a}.

Grob 38 — orijentacija: jugoistok — severozapad. U sloju žute glinaste zemlje, na 40 cm. ispod zatečene površine, ocrtava se pravougaona crveno i crno opaljena površina groba (2,20×1,10 m.). a 10 cm. niže, i kontura grobne jame s crveno opaljenim ivicama ukopanim 25 cm. u sloj čiste beličaste gline. U gornjem delu ispunjena je 10 cm. debelim slojem žute glinaste zemlje ispod kojeg leži sloj ugljena i spaljenih kostiju. Dno i zidovi su crveno ispečeni u debljini od 5 cm. Na sloju gara leže sledeći prilozi:

1. duboki pehar sive boje s kratkim levkastim vratom (raspao se);
2. posuda od sivo pečene zemlje s kratkim koničnim vratom i vertikalnom trakastom drškom (sačuvana u fragmentima);
3. gvozdeni ekser u fragmentima;
4. posuda od crveno pečene zemlje slična posudi pod brojem 2.

Raspored priloga dat je na skici, sl. 2.

Grob 39 — orijentacija: jugoistok — severozapad. Pravougaona grobna jama crveno opaljenih ivica ukopana je u sloj beličaste gline cca 50 cm. ispod zatečene površine zemlje. Ispod 10 cm. debelog sloja žute glinaste zemlje leži 20 cm. debeo sloj gari izmešan sa spaljenim kostima i sledećim prilozima:

1. posuda s kljunom za izlivanje i jednom vertikalnom drškom od crveno pečene zemlje (T. XI, 1);
2. posuda slična prethodnoj (T. XI, 2);

⁵ Na zapadnoj strani centralnog platoa buldožer je otkrio mali olovni sarkofag s dečijim skeletom. Po rimskom običaju deca i robovi obično nisu spaljivani up. Schiller-Voigt, *Die römischen Staats-, Kriegs- und Privataltertümer*, 1893, 320; Marquardt-Mau, *Das Privatleben der Römer*, 1866, I, 376; A. D. Nock, *Cremation and Burial in the Roman Empire*, *Haw. Theol. Rev.*, 1932, 332).

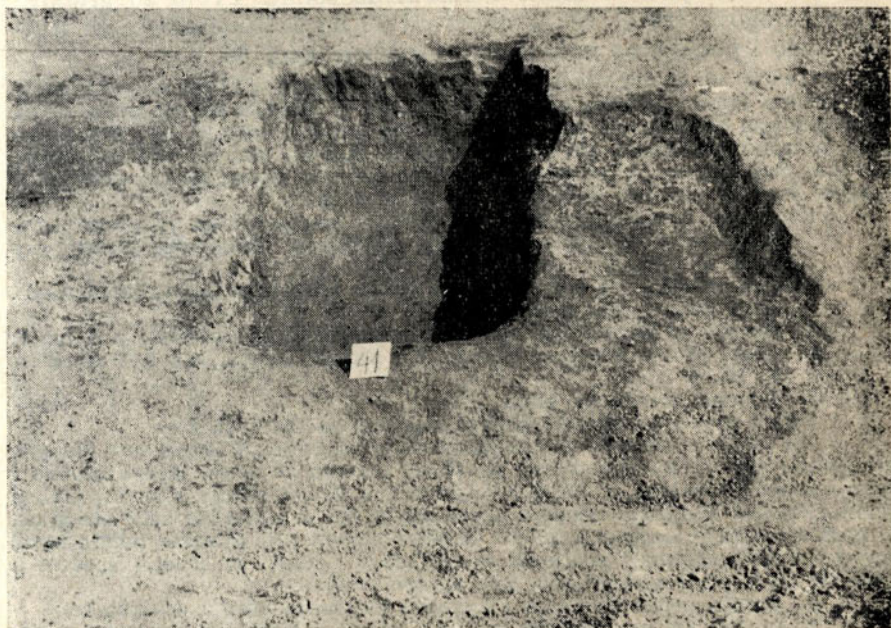
^{5a} Izgled grobova i položaj priloga dati su u crtežima shematski. Pravougaone rake obično imaju zaobljene uglove, a bočne strane nisu idealno paralelne.

3. posuda slična prethodnim (T. XI, 3);

4. gvozdeni ekser (u fragmentima).

Grob 41 — orijentacija: severoistok — jugozapad. U žutom glinastom sloju ispod humusa, na dubini cca 40 cm., ocrtala se kontura groba u vidu uske trake crveno nagorele zemlje koja je zatvarala nepravilnu pravougaonu površinu. Čišćenjem zemlje unutarnje površine otkrivena je 10 cm. niže, na sloju gline, pravougaona grobna jama s crveno nagorelim ivicama (1,50×0,50 cm.). Gotovo cela grobna jama bila je ispunjena garom i spaljenim kostima.

Dno i zidovi jame su usled visoke temperature crveno ispečeni. U grobu je nađeno 5 jednakih žižaka od crveno pečene zemlje i to dva na etažu i 3 u grobnoj jami. Oblik groba i raspored priloga dati su na skici sl. 3.

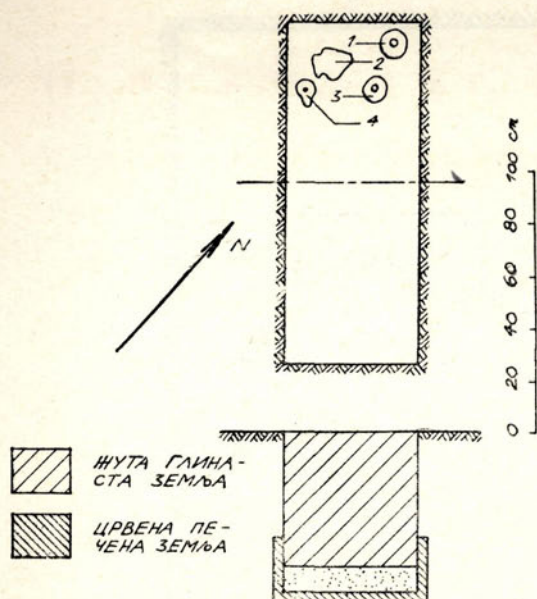

Sl. 3

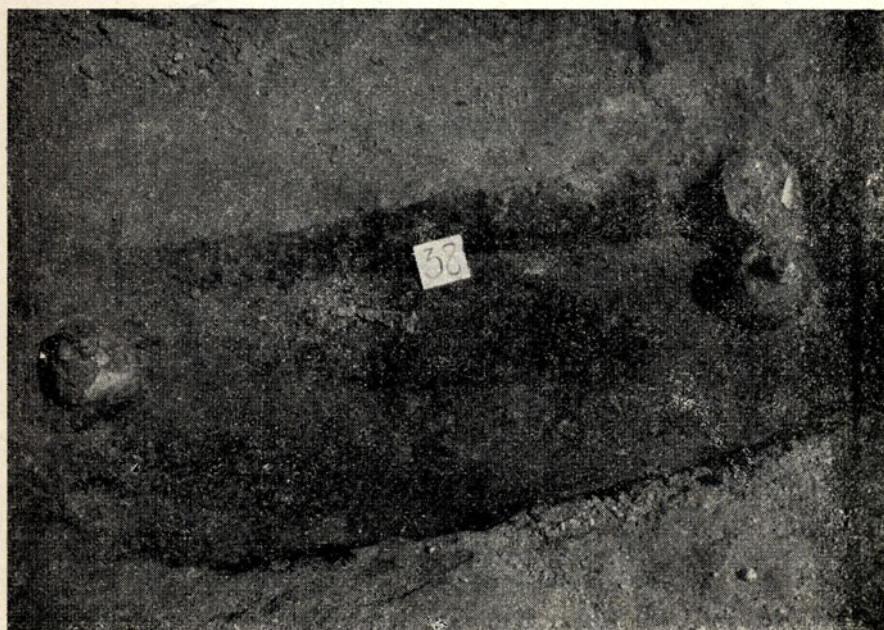
Grob 42 — orijentacija: jugoistok — severozapad. Na cca 20 cm. ispod površine ocrtala se u glinastom sloju crveno opaljena pravougaona površina groba (3,00×1,60), a 20 cm. niže i pravougaona grobna jama s nagorelim ivicama (1,56×0,90). Zidovi i cela površina zahvaćena grobom crveno su nagoreli u debljini 3—5 cm. Grobna jama duboka 40 cm. ispunjena je u gornjem delu tankim slojem glinaste zemlje ispod koje je sloj gara i kostiju. Prilozi leže delom na etažu a delom u grobnoj jami.

Prilozi na etažu:

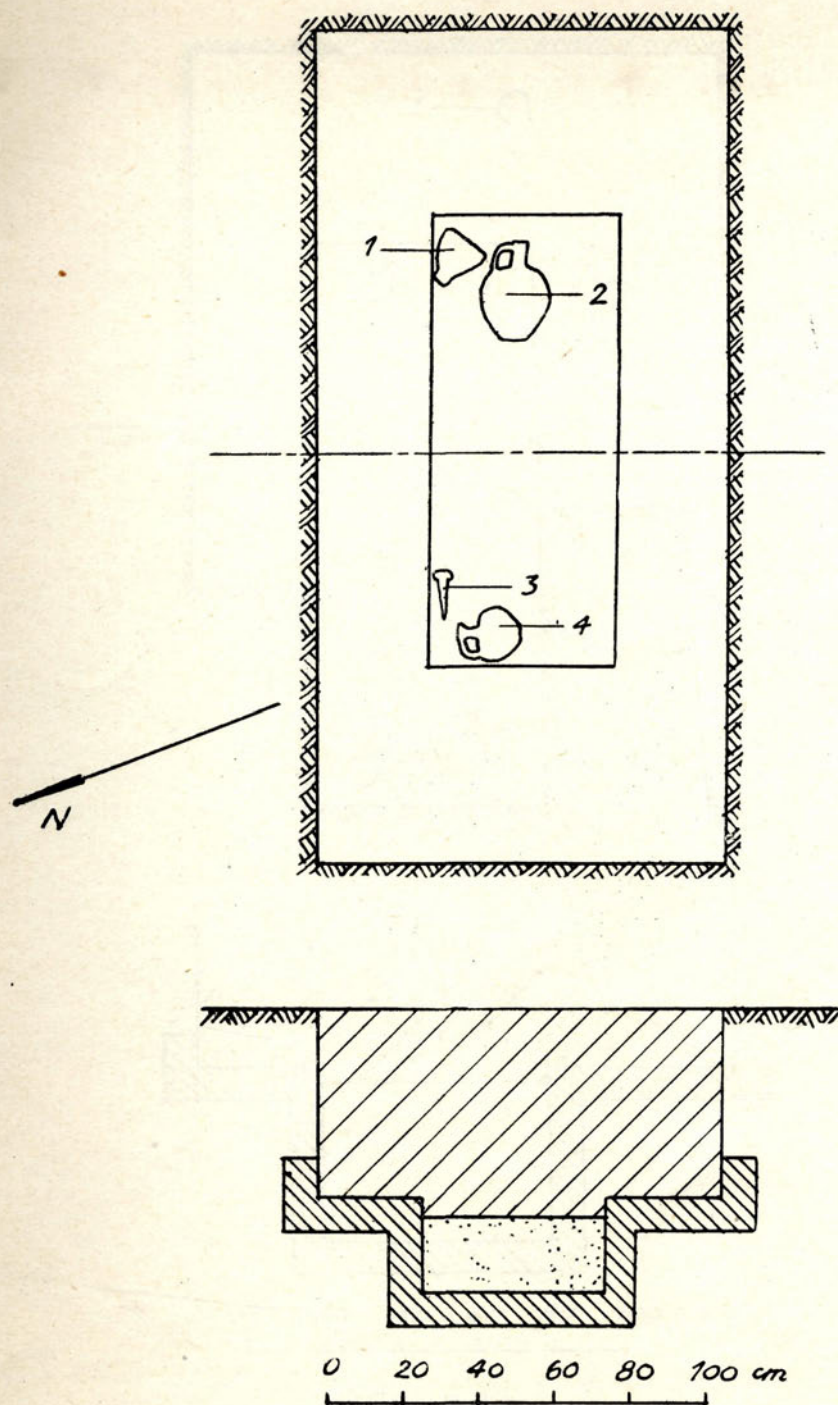
1. žižak od crveno pečene zemlje — zbog lošeg pečenja raspao se;
2. fragmentovano okruglo ogledalo (T. X, 6);
3. stakleni balsamarij (u fragmentima);
4. fragmentovana posuda od crvenopečene zemlje s kratkim levkastim obodom (raspala se);
5. posuda slična predhodnoj, zbog slabog pečenja raspala se;
6. posuda slična predhodnoj samo sive boje. Zbog slabog pečenja raspala se.

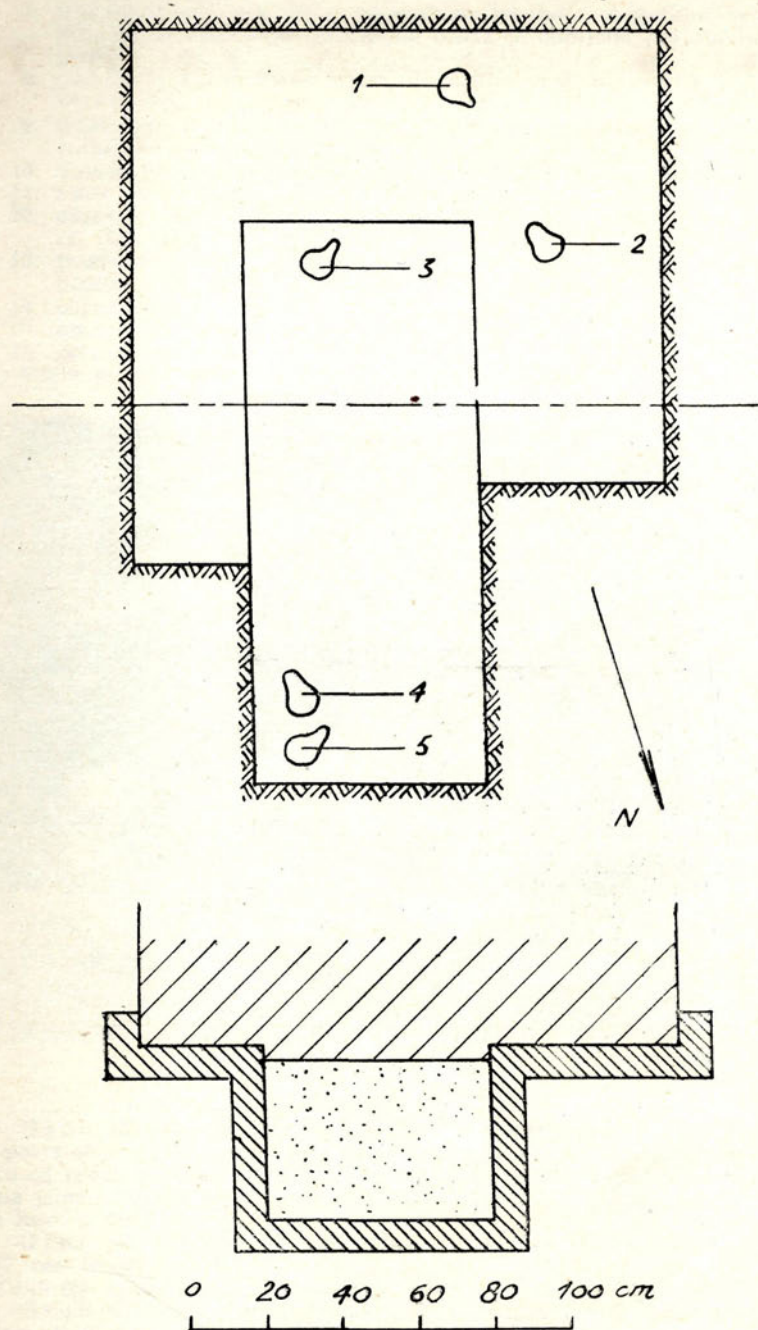
Skica, sl. 1

Sl. 2

Skica, sl. 2.

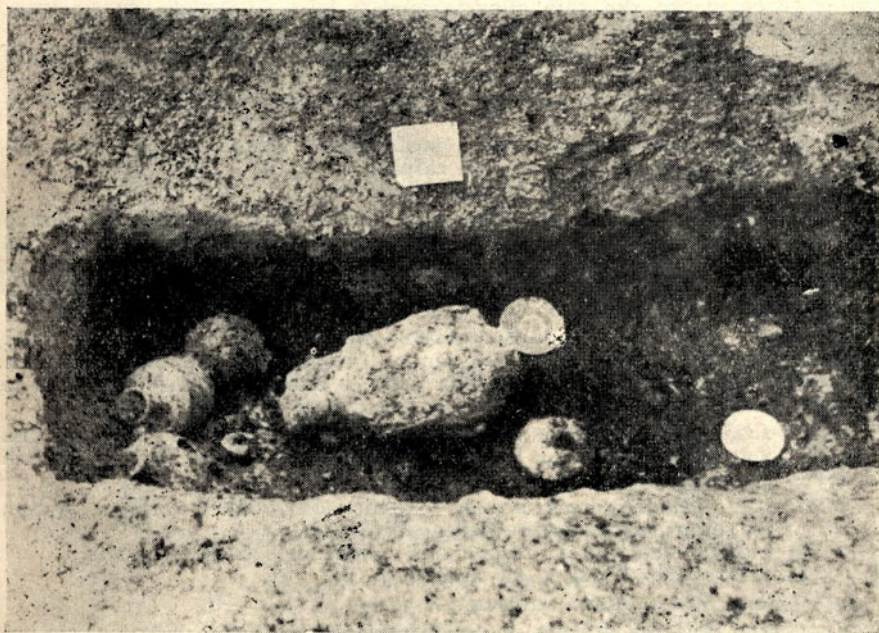

Skica, sl. 3

Prilozi u grobnoj jami:

7. fragmentovana posuda s bikoničnim trbuhom, dugačkim vratom i kljunom za izlivanje. Vertikalna drška je odbijena pre stavljanja u grob (T. XII, 2);
8. posuda sa cilindričnim telom, dugačkim vratom i vertikalnom trakastom drškom. Površina crvena i dobro uglačana (T. XII, 1);
9. fragmenti posude s profilisanim dnom, kratkim vratom i vertikalnom trakastom drškom (raspala se);
10. duboki pehar s kratkim levkastim vratom sive boje. Raspao se.
11. žižak od crvenopečene zemlje (raspao se);
12. okruglo ogledalo ukrašeno urezanim koncentričnim krugovima (T. XII, 3).
13. fragmentovan stakleni balsamarij s visokim vratom i spljoštenim niskim trbuhom (T. XII, 5);
14. okruglo ogledalo ukrašeno koncentričnim krugovima sa rupicama na obodu (T. XII, 6).
15. privezak od ćilibara (T. XII, 4).

Oblik groba i raspored priloga dati su na skici sl. 4.

Sl. 4

Grob 43 — orijentacija: jugoistok — severozapad. Na 30 cm ispod zatečene površine ocrtala se manja pravougaona grobna jama ($1,25 \times 0,65$ m). Za razliku od predhodnih grobova dno i zidovi jame ne pokazuju tragove gorenja. Grobna jama ukopana 40 cm u sloj beličaste gline, bila je puna gara bez spaljenih kostiju. Priloga nije bilo.

Grob 44 — orijentacija: sever-jug s malim skretanjem ka jugoistoku. Na 20 cm ispod površine odmah se ocrtala pravougaona površina groba ($1,40 \times 0,45$ m) ispunjena garom. Grobna jama je duboka 15 cm. Priloga nema.

Grob 45 — orijentacija: istok-zapad sa malim skretanjem prema jugu. U žutom sloju glinaste zemlje, na 35 cm ispod površine, pojavila se 5 cm široka traka crveno ispečene zemlje koja je obeležavala pravougaonu površinu groba ($1,80 \times 1,20$ m). Nešto niže ocrtala se i kontura grobne jame s opaljenim ivicama ($1,35 \times 0,45$ m). Grob, dubok 20 cm. sadržavao je gar i kosti. Grob je bez priloga.

Oblik groba dat je na skici sl. 5.

Grob 46 — je orijentacije sever-jug sa malim skretanjem prema jugo-istoku. Pravougaona crveno pečena površina groba ($1,70 \times 1,15$ m.) nađena je na 30 cm. ispod zatečene površine. Na sloju beličaste gline, 20 cm. niže, pokazala se pravougaona grobna jama s nagorelim ivicama ($1,20 \times 0,50$ m.) dubine 20 cm. Ispod 10 cm debelog sloja žute zemlje nađen je 10 cm deo sloj gari sa spaljenim kostima. Sve površine groba jako su nagorele. Grob sadrži sledeće priloge:

1. jedan žižak od crveno pečene zemlje (na etažu), raspao se;
2. mali bikonični pehar s levkastim obodom. Zbog slabog pečenja raspao se;
3. pehar sličan prethodnom, nešto blaže profilacije. Zbog slabog pečenja raspao se.

Oblik groba i raspored priloga dati su na skici sl. 6.

Grob 47 — orijentacija jugoistok-severozapad. Crveno ispečeni okvir gorba ($2,20 \times 1,70$) ocrtao se u glinastom sloju na dubini od 50 cm. Pravougaona grobna jama s nagorelim ivicama pokazala se na 30 cm. niže na sloju beličaste gline ($1,60 \times 0,45$). Sloj gari i spaljenih kostiju s priložima pokrio je 10 cm deo sloj žute glinaste zemlje. Jama je duboka 20 cm. Sive površine groba crveno su pečene u debljini 4–6 cm. Prilozi:

1. fragmentovana posuda bikoničnog trbuha, crvene boje, od slabog pečene zemlje (T. XIII, 1);
2. duboki pehar crvene boje s kratkim levkastim vratom, sasvim se raspao;
3. pehar sličan prethodnom s profilisanom nogom i nešto većih dimenzija — takođe se sasvim raspao.

Raspored priloga dat je na skici sl. 7.

Grob 48 — orijentacija istok-zapad. Na cca 40 cm ispod površine ocrtao se grob jako nagorelih ivica, gotovo kvadratnog oblika, ($0,60 \times 0,70$ cm). Grobna jama je vrlo plitka (cca 10 cm) i jedino u severnom uglu nađen je sloj gari sa spaljenim kostima. Od priloga su nađeni samo komadi od gvozdenih ekslera u severnom uglu.

Grob 49 — orijentacija severoistok-jugozapad. Na cca 50 cm ispod zatečene površine ocrtala se grobna jama, ($1,10 \times 0,60$ cm). Grob je okružen crveno-crnim pečenim okvirom. Grobna jama je duboka 20 cm i ispunjena je garom i spaljenim kostima, na kojima su postavljeni prilozi:

1. žižak od bolje pečene zemlje crvenosive boje. Na zadnjoj strani ima žig: sa dva plastična koncentrična kruga uokvirena jelova grančica (T. XIII, 2 i 3);
2. vrlo fragmentovana posuda bikoničnog trbuha sa dugim vratom od slabog pečene zemlje crvene boje;
3. posuda identična s prethodnom, takođe vrlo fragmentovana.

Snimak groba 49 dat je na skici sl. 8.

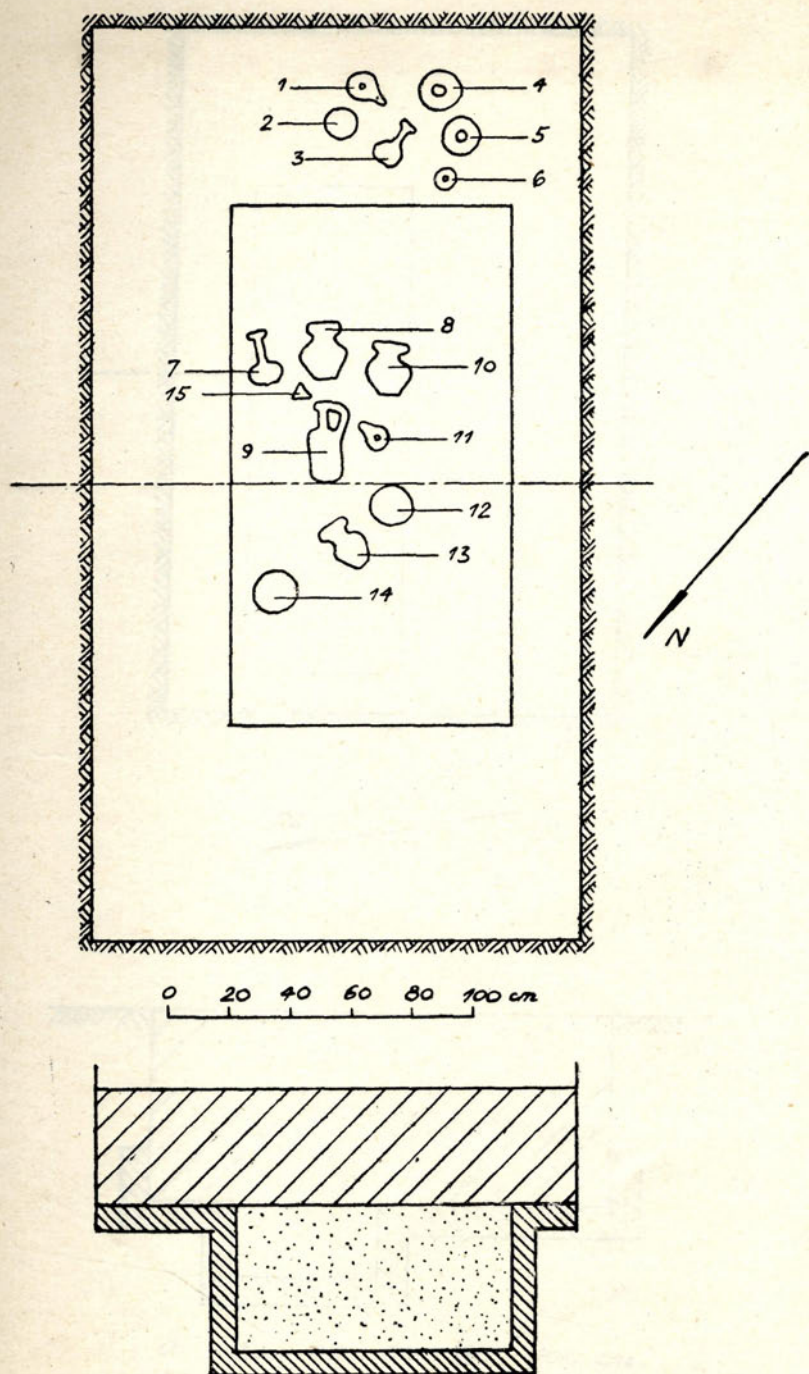
Grob 50 — potpuno razoren.

Grob 51 — orijentacija severoistok-jugozapad. Linija pravougaone površine groba opaljene vatrom ($1,40 \times 0,80$ m) pojavila se na 40 cm ispod zatečene površine zemlje. Deset santimetara niže ocrtala se kontura grobne jame (80×35 cm) ukopane 10 cm u sloj beličaste gline. Jama je sadržavala samo tanak sloj gari sa spaljenim kostima. Priloga nema.

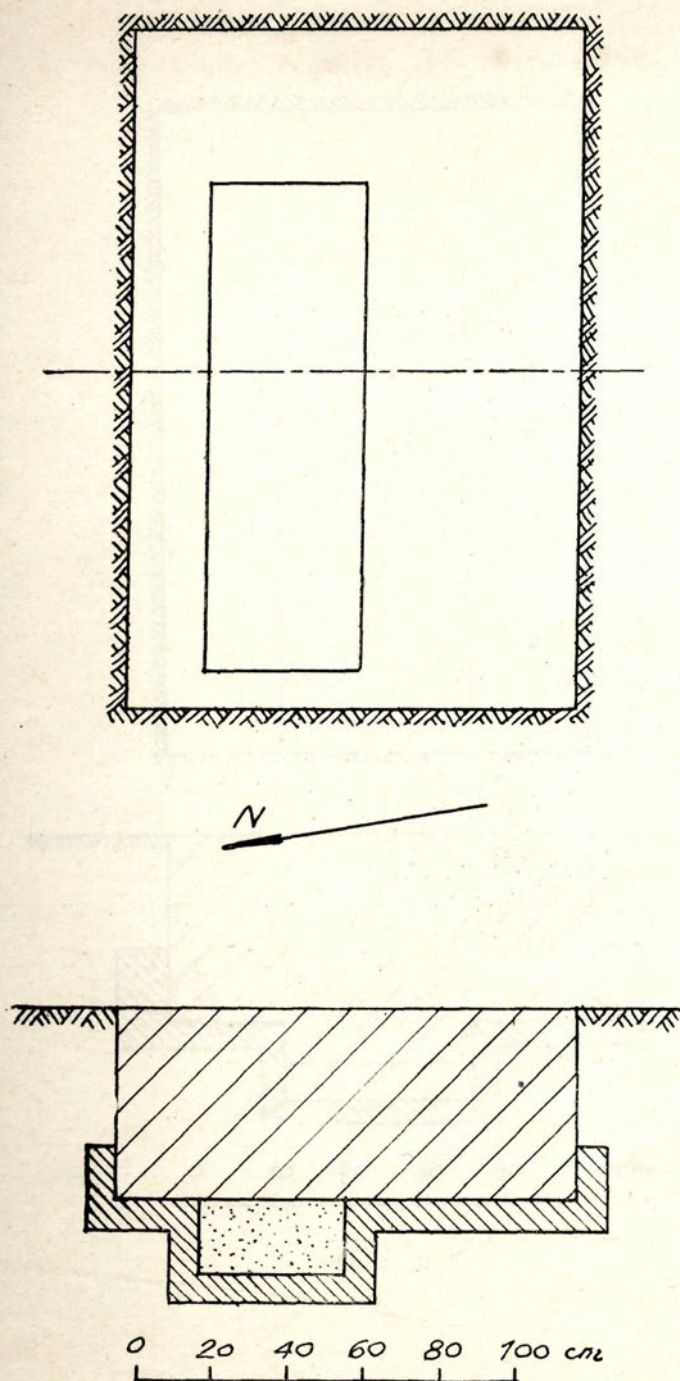
Grob 52 — orijentacija jugoistok-severozapad. Na 5 cm ispod zatečene površine zemlje nađena je odmah pravougaona grobna jama ($1,10 \times 0,50$ m) sa crveno izgorelim ivicama. Jama je duboka 10 cm a sadrži ugaj i spaljene kosti. Priloga nema.

Grob 53 — orijentacija istok-zapad. U svemu je sličan prethodnom, samo većih dimenzija ($1,50 \times 0,85$ m). U plitkoj grobnoj jami s jako nagorelim stranama nađen je samo tanak sloj gara. Priloga nema.

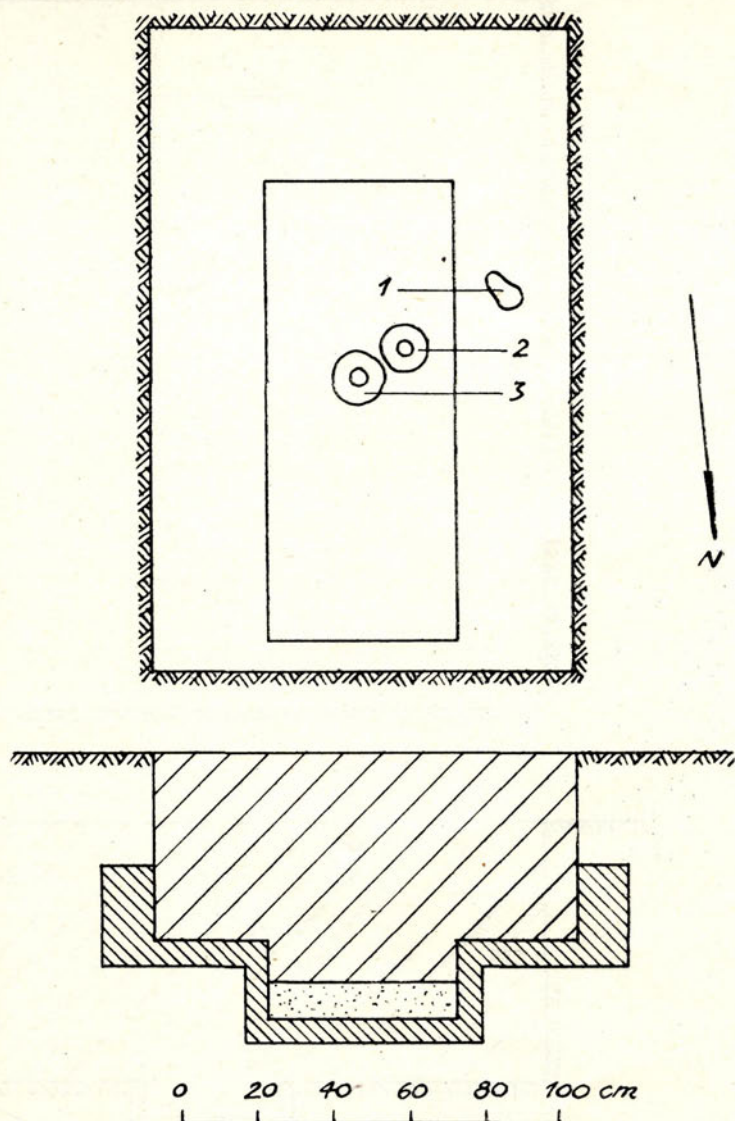
Grob 54 — orijentacija istok-zapad, sa skretanjem ka jugoistoku. Ispod humusa oštećenog radom buldožera ocrtala se pravougaona površina grobne jame s jako nagorelim bočnim stranama ($1,40 \times 0,50$ m). Jama je duboka 20 cm i najvećim delom ispunjena slojem žute glinaste zemlje. Sloj gara sa spaljenim kostima bio je deo samo 5 cm. Grob sadrži sledeće priloge:

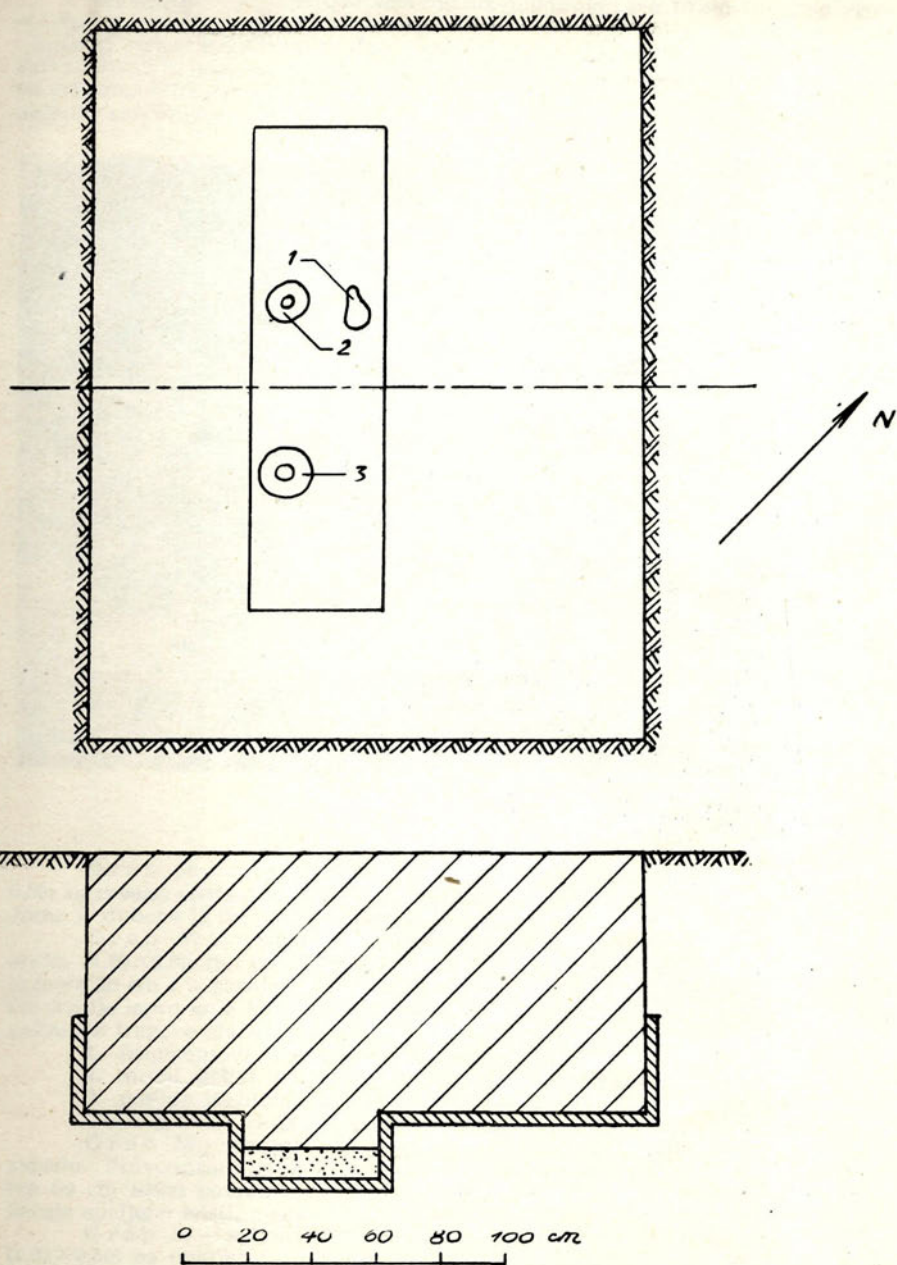
Skica, sl. 4

Skica, sl. 5

Skica, sl. 6

Skica, sl. 7

1. žizak od crveno pečene zemlje — sasvim se raspao;
2. četiri gvozdene klina — u fragmentima.

Raspored priloga u grobu dat je na skici sl. 9.

Grob 55 — orijentacija severoistok-jugozapad. Na 10 cm ispod površine ocrta se odmah pravougaona grobna jama ($1,30 \times 0,60$ m) sa nagorelim dnom i bočnim stranama. Grob je dubok 18 cm a na dnu sadrži 6 cm deo sloj gari i spaljenih kostiju. Na sloju gara nađena je veća posuda s visokim vratom od crvenopečene zemlje. Sačuvani su samo neki fragmenti, jer se zbog slabog pečenja sasvim raspala.

Sl. 8

Grob 56 — orijentacija istok-zapad. Pravougaona grobna jama ($1,60 \times 0,50$) sa crveno opaljenim bočnim stranama pojavila se na 40 cm ispod površine. Jama je duboka 12 cm a sadrži tanak sloj gara i spaljenih kostiju. Priloga nema.

Grob 57 — orijentacija jugoistok-severozapad. Pravougaona kontura groba ($1,50 \times 0,50$ m) pojavila se na 30 cm ispod površine. Grobna jama je duboka 25 cm i u gornjem delu ispunjena je 15 cm. debelim slojem žute glinaste zemlje ispod koje leži sloj gari i spaljenih kostiju. Dno i bočne strane groba pokazuju tragove slabog pečenja. Grob sadrži sledeće priloge:

1. fragmentovana posuda sive boje s dugačkim vratom (T. XIII, 4).
2. manji pehar od sivopečene zemlje loše fature — raspao se;
3. posuda identična sa onom pod br. 1 (T. XIII, 5).

Oblik groba i raspored priloga dati su na skici sl. 10.

Grob 58 — orijentacija sever-jug s malim skretanjem prema severozapadu. Pravougaoni grob ($1,60 \times 0,60$ m) ocrtao se na sloju beličaste gline, cca 50 cm ispod površine. Grobna jama je vrlo plitka (8–10 cm) i nije sadržavala spaljene kosti, mada su dno i zidovi jako crveno ispečeni. Priloga nema.

Grob 59 — orijentacija istok-zapad. Kontura pravougaonog groba ($1,05 \times 0,50$) sa opaljenim ivicama pojavila se na 55 cm ispod površine. Jama duboka 15 cm sadrži debeo sloj gari izmešan s kostima.

Grob sadrži sledeće priloge:

1. velika posuda s kljunom za izlivanje i vertikalnom trakastom drškom od sivo pečene zemlje (T. XI, 4);

2. veći fragment crveno pečenog suda;
3. žižak od crveno pečene zemlje (T. XIII, 6).

Oblik groba i raspored priloga dati su na skici sl. 11.

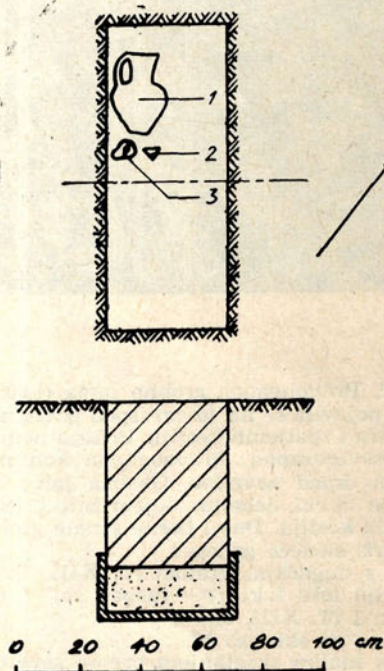
Grob 60 — orijentacija severoistok-jugozapad. Na dubini od 10 cm ispod zatečene površine nađena je pravougaona površina groba (1,50×0,50 m). Jama je duboka 10 cm i cela ispunjena garom i spaljenim kostima. Nema tragova paljenja groba. Grob sadrži sledeće priloge:

1. gvozdeni ekser (dva fragmenta);
2. posuda od crvenopečene zemlje s loptastim trbuhom i visokim vratom (sačuvana u fragmentima);
3. posuda slična prethodnoj (takode sasvim u fragmentima);
4. dno manje crveno pečene posude.

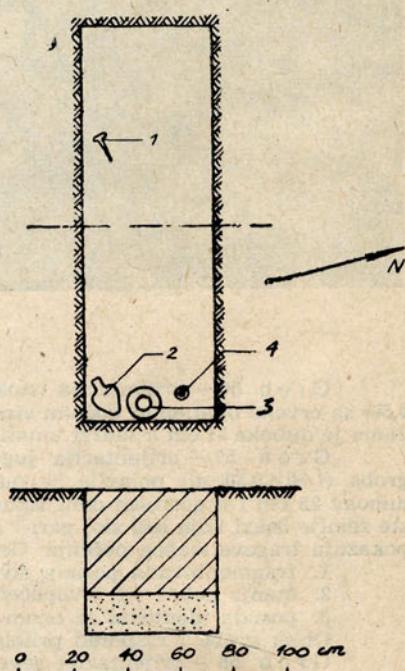
Raspored priloga u grobu dat je na skici sl. 12.

Grob 61 — orijentacija jugoistok-severozapad. Linija crveno pečene zemlje koja obeležava pravougaonu površinu groba (2,40×1,70 m) pojavila se u sloju žute glinaste zemlje na 60 cm ispod zatečene površine. Grobna jama s nagorelim ivicama (1,50×0,40) ocrtala se 25 cm niže, na sloju beličaste gline. Jama je duboka 10—15 cm i celom je dužinom ispunjena garom i spaljenim kostima. Grob sadrži sledeće priloge:

1. žižak od crveno pečene zemlje sa žigom: »Fortis« (u pranju skoro skinut);

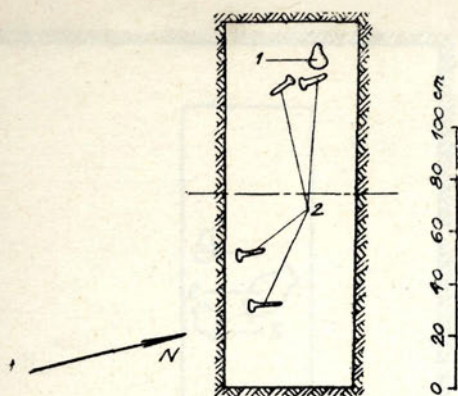

Skica, sl. 11

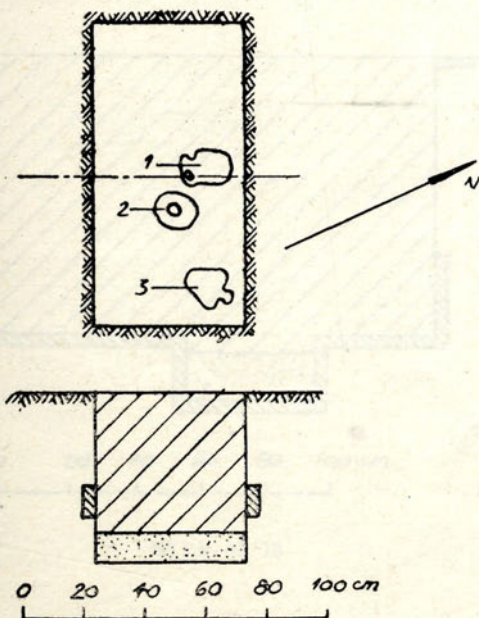

Skica, sl. 12

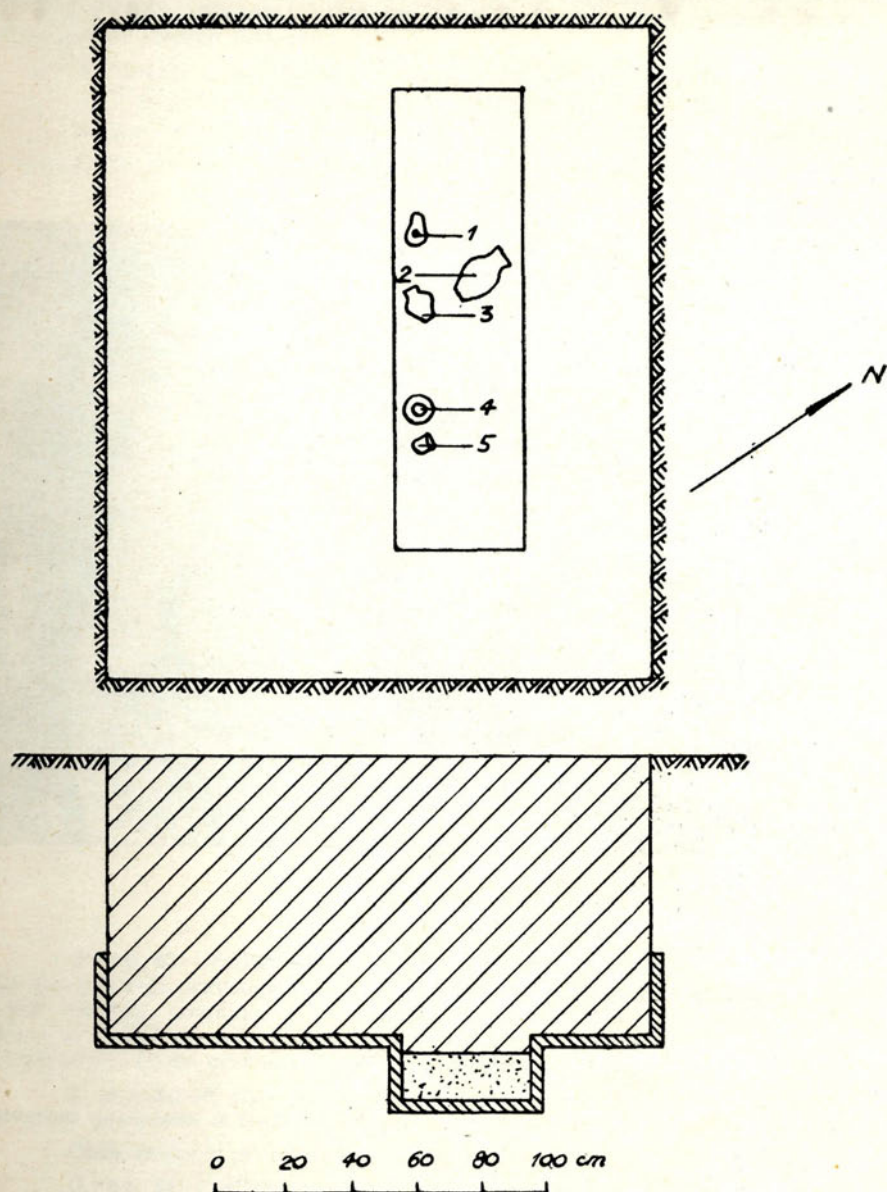
2. veća posuda s dugačkim koničnim vratom i odbijenom drškom (sasvim u fragmentima);
 3. mali crveno pečeni pehar s kratkim levkastim vratom (raspao se);
 4. olovna cilindrična kutija s poklopcem (T. XIV, 1).
- Oblik groba i raspored priloga dati su na skici sl. 13.

Skica, sl. 9

Skica, sl. 10

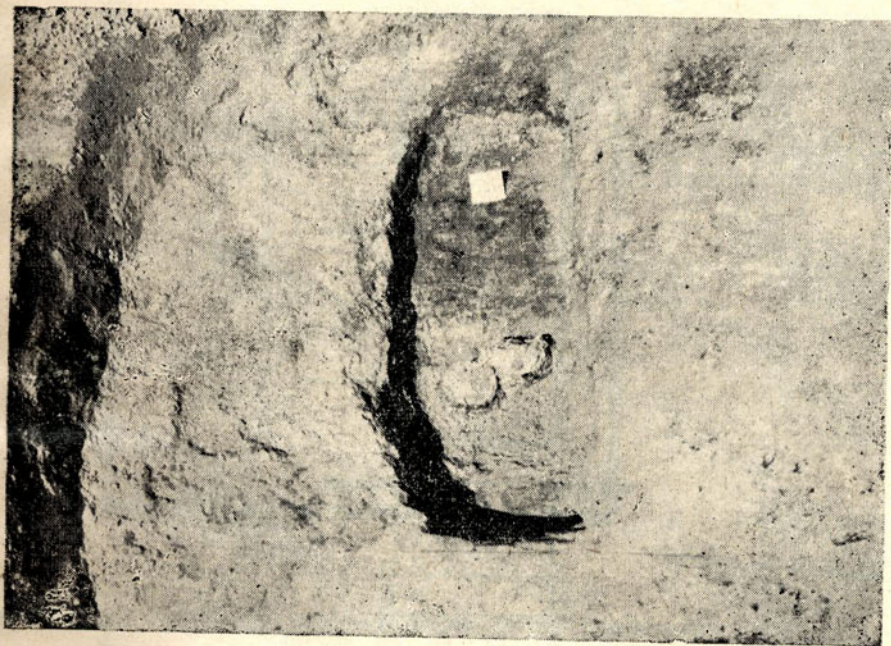

Skica, sl. 13

Grob 62 — orijentacija istok-zapad. Na 50 cm ispod površine pojavila se pravougaona crveno nagorela površina groba ($1,80 \times 1,30$ m). U sloju beličaste gline, 10 cm niže, ocrta se grobna jama ($1,20 \times 0,40$ m) s nagorelim bočnim stranama. Jama je ispunjena 10 cm debelim slojem gari i spaljenih kostiju. Grob sadrži sledeće priloge:

1. posuda s kratkim levkastim vratom sive boje i slabo pečena (sačuvana samo donja polovina sa delom drške (T. X, 2);
2. posuda slična prethodnoj (sačuvana u sitnim fragmentima).

Oblik groba i raspored priloga dati su na skici sl. 14.

Sl. 14

Grob 63 — orijentacija sever-jug s malim skretanjem ka severoistoku. Crveno nagorela pravougaona površina groba ($2,00 \times 1,20$ m) nađena je na 20 cm ispod zatečene površine, a 10 cm niže kontura grobne jame ($1,20 \times 0,45$ m). Jama je gotovo do vrha (15 cm) ispunjena garom i spaljenim kostima. Dno i bočne strane groba crveno su ispečeni u debljini cca 4 cm. U grobu je nađeno:

1. posuda od sivo pečene zemlje loptastog oblika sa kratkim širokim otvorom (sačuvana u fragmentima).

Oblik groba s prilogom dat je na skici, sl. 15.

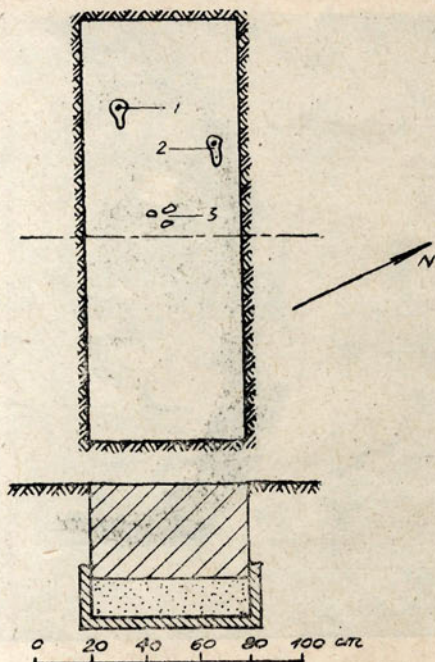
Grob 65 — orijentacija istok-zapad. Grob sa crveno opaljenim bočnim stranama ($1,60 \times 0,60$ m) nađen je na 30 cm ispod zatečene površine zemlje. Cela grobna jama bila je puna gara i spaljenih kostiju (10—20 cm). U grobu su nađeni sledeći prilozi:

1. žizak od crveno pečene zemlje (T. XIV, 2);
2. žizak od crveno pečene zemlje (sasvim razdrobljen);
3. dva fragmenta gvozdenog klina.

Oblik groba sa prilozima prikazan je na skici sl. 16.

Grob 66 — orijentacija istok-zapad s malim skretanjem ka jugu. U sloju žute glinaste zemlje, na 30 cm ispod površine, pojavila se traka crno-crvene pečene zemlje koja obeležava pravougaonu površinu groba ($1,80 \times 1,00$ m). Na 10 cm niže u sloju beličaste gline ukopana je grobna jama ($1,20 \times 0,50$ m), duboka 20 cm. Jama je u gornjem delu ispunjena žutom glinastom zemljom ispod koje leži sloj gara s spaljenim kostima i sledećim prilozima:

1. žizak od crveno pečene zemlje (sasvim fragmentovan);
2. stakleni balsamarij u fragmentima;
3. posuda od crveno pečene zemlje s koničnim vratom i vertikalnom drškom (T. XIV, 4);

Skica, sl. 16

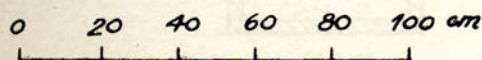
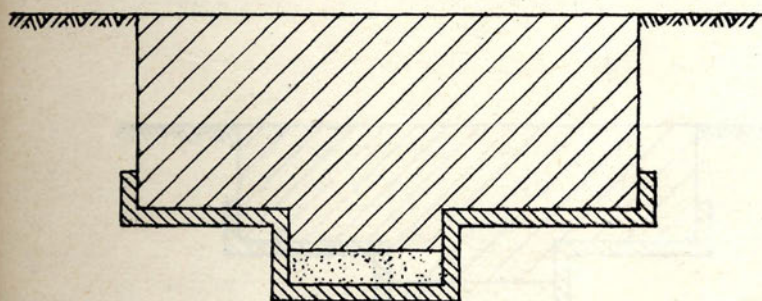
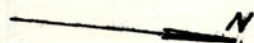
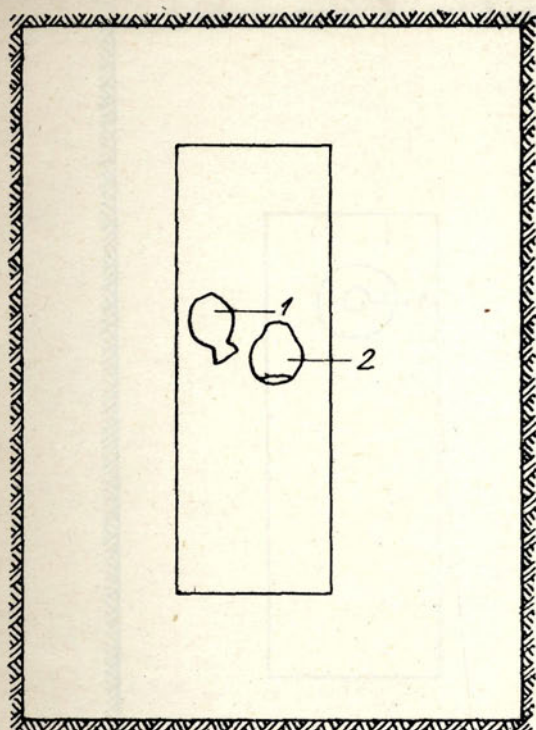
4. posuda identična s prethodnom samo malo oštećena (T. XIV, 3);
5. posuda slična prethodnim ali sasvim u fragmentima;
6. stakleni balsamarij (T. XIV, 5);
7. pehar s kratkim levkastim vratom od sivo pečene zemlje (sasvim u fragmentima).

Oblik groba i raspored priloga dati su na skici sl. 17.

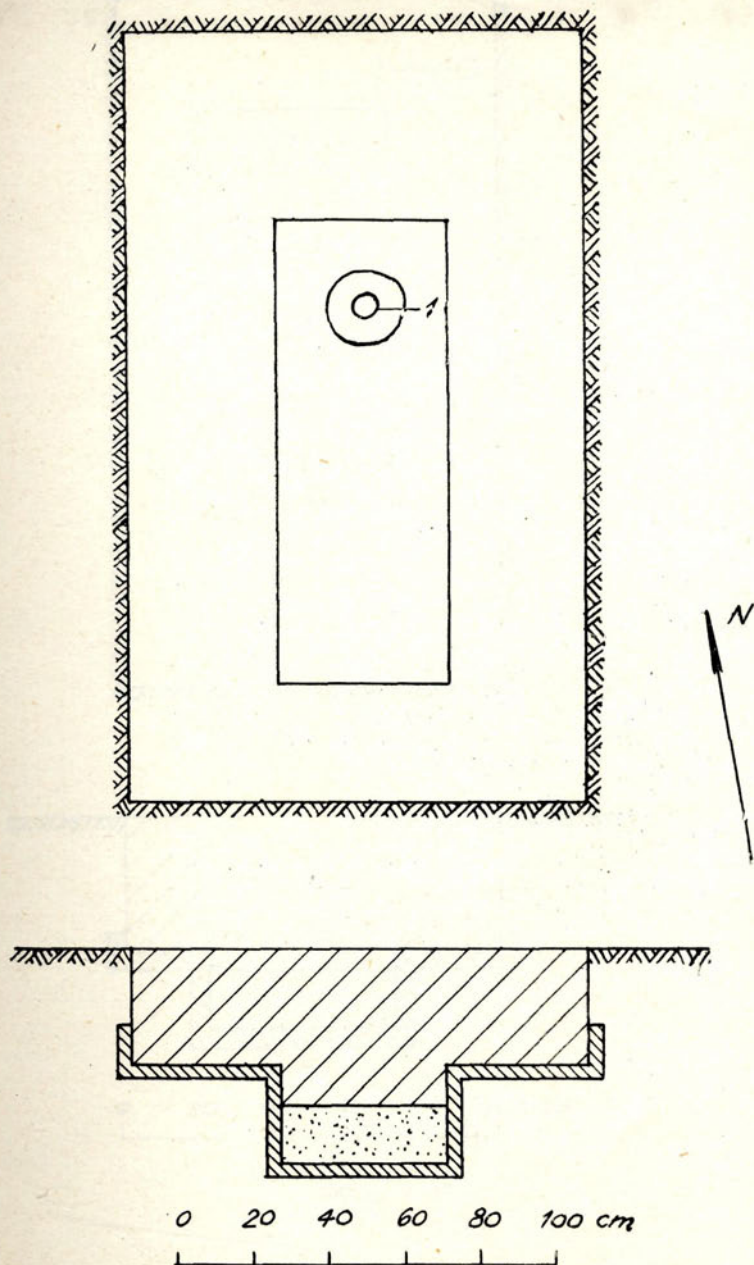
Grob 67 — orijentacija severoistok-jugozapad. Pravougaona crveno opalejna površina groba ($1,40 \times 0,80$ m) pojavila se na 40 cm ispod površine, a 5 cm niže i kontura pravougaone grobne jame s nagorelim bočnim stranama (80×40 cm) ukopane 20 cm u sloj beličaste gline. Jama je bila puna gara i spaljenih kostiju, a njeno dno i bočne strane su crveno nagorele u debljini od 5 cm. Prilozi leže na etažu, a u grobnoj jami su nađeni fragmenti veće posude i gvozdениh klinova.

Prilozi na etažu:

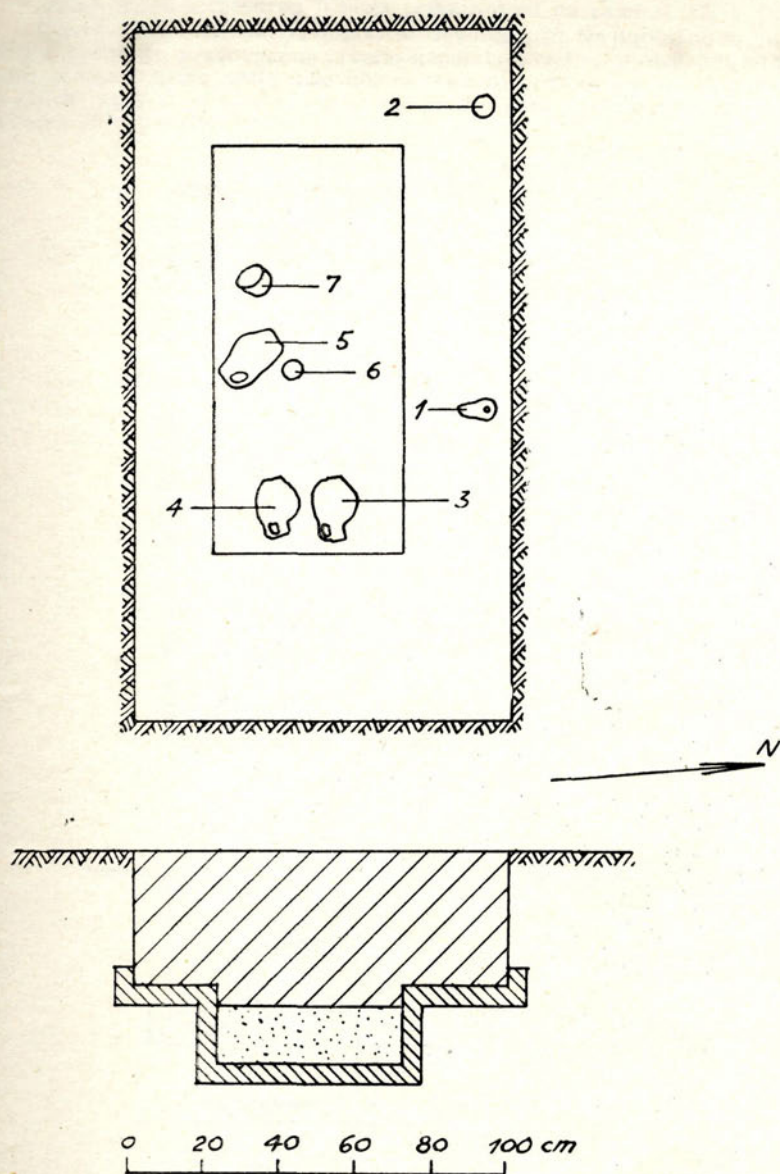
1. žizak od crveno pečene zemlje sa žigom: jelova grančica (oštećen);
2. žizak crvenosmede boje (T. X, 4);
3. više fragmenata nekog željeznog predmeta — (bodeža?).

Skica, sl. 14

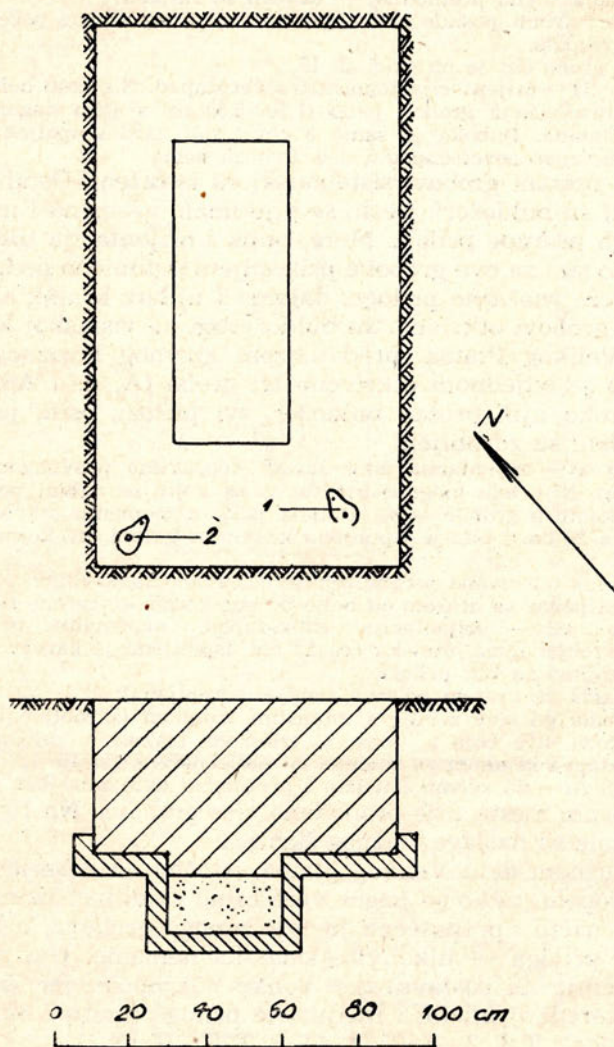
Skica, sl. 15

Skica, sl. 17

Izgled groba i raspored priloga prikazani su na skici sl. 18.

Grob 68 — orijentacija jugoistok-severozapad. Na dubini od 20 cm ispod površine ocrta se pravougaona crveno nagorela površina groba ($2,20 \times 1,30$ m). Grobna jama ukopana nešto niže ima nepravilni pravougaoni oblik ($1,45 \times 0,60$ m) i sadrži ispod sloja žute glinaste zemlje sloj gara i spaljenih kostiju. Jama je duboka 30 cm. Priloga nema.

Skica, sl. 18

Grob 69 — orijentacija sever-jug s malim skretanjem ka jugoistoku. Okvir crveno opaljene pravougaone površine groba ($1,80 \times 0,90$ m), ocrtao se na 20 cm ispod zatečene površine zemlje, a 10 cm niže i opaljene ivice pravougaone grobne jame ($1,40 \times 0,60$ cm). Jama je duboka 10 cm i sadrži na dnu tanak sloj gari i spaljenih kostiju. Priloga nema.

Grob 70 — orijentacija jugoistok-severozapad. Na 20 cm ispod površine pojavila se šira traka crveno pečene zemlje koja je zatvarala pravougaonu površinu groba (2,20×1,70 m). Okvir grobne jame ocrtao se 10 cm niže. Jama je duboka 15 cm. Ispunjena je najvećim delom žutom glinastom zemljom. Na dnu je 3 cm deo sloj gari s kostima i sledećim prilikama:

1. posuda krušolikog oblika s dugim vratom i drškom crvene boje, vrlo slabo pečena. Sačuvana u fragmentima;
2. posuda slična prethodnoj — sasvim se raspala;
3. dno i trbuh posude slične prethodnoj. Zbog slabog pečenja sasvim se raspala.

Izgled groba dat je na skici sl. 19.

Grob 71 — orijentacija jugoistok-severozapad. Na sloju beličaste gline ocrta se pravougaona grobna jama (1,30×0,50 m) s jako nagorelim dnom i bočnim stranama. Duboka je samo 8 cm i sloj gari s spaljenim kostima prekriva jedino njen severozapadni deo. Priloga nema.

Gore opisani grobovi sistematski su istraženi. Ostalih 35 grobova razneli su buldožeri. Često se nije imalo vremena i mogućnosti da se iz njih prikupe priloge. Mere, oblik i orijentacija uzeti su približno. Pošto su i za ove grobove prikupljeni delimično podaci, a neki od njih sadrže značajne priloge, dajemo i njihov kratak opis.

Prvi grobovi otkriveni su buldožerom na visinskoj koti 337.00 na reonu Velikog Platoa, pred ulazom glavnog izvoznog potkopa (tunela). Tu je odjednom otkriveno tri groba (A, A¹ i A²). Kako je direktno preko njih prošao buldožer, svi priloge, osim jedne male posude, nađeni su zdrobljeni.

Grob A — orijentacija istok-zapad, nepravilno pravougaonog oblika (1,20×0,60 cm). Nije bilo moguće ustanoviti na kojoj se dubini pojavila prva crveno-crna kontura grobne jame. Dubina jame u momentu otkrivanja groba iznosila je cca 20 cm i bila je ispunjena kostima i garom, na kojima su ležali priloge:

1. posuda od crveno pečene zemlje (sačuvano samo dno);
2. mali pehar sa drškom od bolje pečene keramičke crvene boje (T. I, 1).

Grob A¹ — orijentacija istok-zapad, nepravilni pravougaonik (1,30×0,60). Grobna jama, duboka cca 22 cm, ispunjena je garom i spaljenim kostima na kojima su bili priloge:

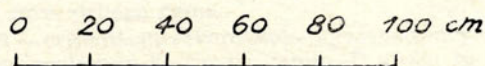
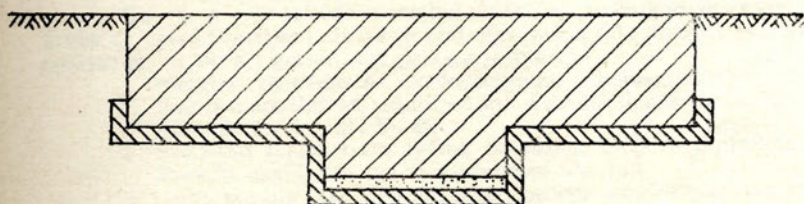
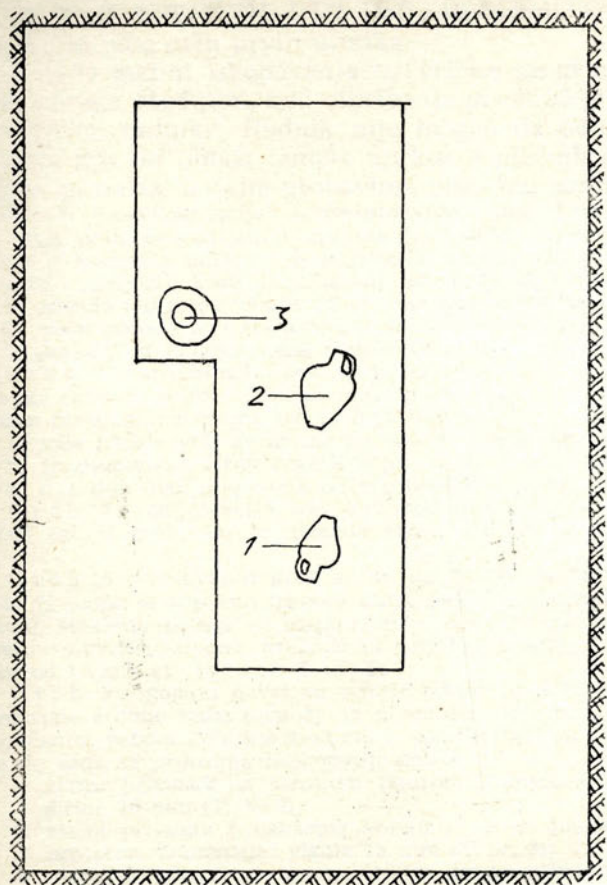
1. posuda sa vratom od sive zemlje (zdrobljena);
2. posuda od sive zemlje s loptastim trbuhom (zdrobljena);
3. posuda sive boje s loptastim trbuhom, trakastom drškom, sušenim vratom i kljunom za sipanje, od bolje pečene zemlje (T. II, 1).

Grob A² — po svemu isti kao i prethodna dva samo bez priloga.

Na ovom mestu nije pronađeno više grobova. Na 10 cm. ispod grobova ležale su naslage vlažnog škriljca.

Na južnom delu Velikog platoa, istočno od kasnije otkrivene velike nekropole, radio je bager vertikalno skidajući uzvišenje platoa. Na taj način upropašćeno je vrlo mnogo grobova, o kojima — osim nekih priloga — nikakvih podataka nemamo. Ovi grobovi su svakako sačinjavali sastavni deo velike nekropole, jer se nalaze u njenoj neposrednoj blizini i imaju iste priloge (vrstu i oblike keramičkih posuda): T I, 2—7, T II, 4—9, T III, T IX, 1.

Važno je napomenuti da se keramički predmeti sa Velike nekropole dosta razlikuju od onih pred glavnim ulazom izvoznog otkopa, mada se čini da ovi grobovi pripadaju istoj nekropoli (teritorijalno, po načinu sahranjivanja, orijentaciji, vrsti priloga i njihovom načinu raspoređivanja). Ipak, priloge grobova A, A¹, A², imaju posude čije tipove pretežno srećemo u grobovima na »flotaciji« — 250 do 300 metara zapadno od castruma. To su, uglavnom, posude srednje veli-

čine sa profilisanom stopom, loptastog trbuha, vratom, drškom i suženim kljunom za sipanje. Pretežno su sive boje i dobro pečene: T. I, 8 i 9; T. II, 1; T. XVII, 1 i 2. Dalja ispitivanja će možda izvršiti izvesnu korekturu ovih prvih utisaka.

U 1958 godini iskopavanja su vršena samo na nekropoli na Velikom platou. Međutim, kod otkrivanja prvih 35 grobova buldožer je zamenjivao radnike. Rudnik nije mogao da odustane od svoga plana rada niti da ublaži tempo, uprkos značajnih arheoloških nalaza. Zato su nalazi u ovim grobovima pretežno zdrobljeni.

Grob 1—orijentacija: severoistok-jugozapad. Pravougaona površina grobne jame sa crvenoopaljenim okvirom ($1,10 \times 0,50$ cm) ocrtavala se na sloju žute gline. U momentu nalaza dubina jame je iznosila 15 cm i bila je ispunjena slojem gari i spaljenih kostiju, na kojima su ležali prilozi:

1. posuda loptastog trbuha od crveno pečene zemlje (oštećena), T. IV, 2;
2. mala posuda od crvenopečene zemlje (oštećena), T. IV, 1;
3. posuda od crvenopečene zemlje (potpuno zdrobljena).

Grob 2—orijentacija: severoistok-jugozapad, oblika nepravilnog pravougaonika ($1,10 \times 0,70$ cm). Grobna jama je bila ispunjena spaljenim kostima i krupnim drvenim ugljenom. Od priloga bilo je:

1. više fragmenata keramike (sa starim prelomima);
2. fragmentovan žižak crvene boje, od bolje pečene zemlje;
3. dva dna manjih posuda od crvenopečene zemlje.

Grob 3—orijentacija ista kao kod prethodna dva, a dimenzije su $1,15 \times 0,60$ cm. U grobu su se nalazile samo spaljene kosti i krupan drveni ugljen.

Grob 4—verovatno grob s urnom. Nađen je jedan olovni okrugao poklopac (s jedne strane ima tragove gari), jedan fragmenat veće posude (starog loma), staklena bočica — balsamarij —, tragovi spaljenih kostiju i gari. Dimenzije: olovni poklopac, prečnik 12 cm; balsamarij — visina 0,95 mm, sa otvorom od 17 mm (T. IV, 3, 4; T. X, 3).

Grob 5—gornju površinu zemlje odneo je buldožer, a grob je imao oblik okrugle grobne jame (urna?), sa prečnikom 30 cm. Grob je bio okružen crvenopečenim rubom debljine 2—3 cm i ispunjen garom i spaljenim kostima. Ovo je do sada sa priložima najbogatiji grob.

1. zlatni privezak sa ženskom figurom; dimenzije — dužina 20 mm, širina 10 mm (T. V, 2);
2. zlatni privezak kruškastog oblika s alkonom na gornjem delu. Malo zgnječen. Dimenzije: visina 15 mm (T. V, 3);
3. metalno ogledalo sa geometriskim ornamentima na jednoj strani, a na drugoj fino uglačano. Dimenzije: prečn. 8,5 cm (T. V, 1);
4. mala posuda od crvenopečene zemlje (u fragmentima);
5. žižak sive boje (u fragmentima);
6. nekoliko fragmenata stakla.

Grob 6—je takođe okruglog oblika sa prečnikom cca 6 cm. Zidovi ovog groba su crveno spaljeni. Jama je kod otkrivanja bila duboka 15 cm i ispunjena spaljenim kostima i garom. Od priloga je bilo:

1. metalno ogledalo sa perforacijama i koncentričnim krugovima na ivici i u sredini na jednoj strani, a druga je sasvim glatka. Dimenzije: prečnik 6,5 cm (T. V, 4);
2. nekoliko fragmenata nekog željeznog ukrasnog predmeta (fibule?). Sasvim oksidiralo i u raspadnutom stanju;
3. mala posuda sive boje od slabo pečene zemlje (sačuvano u fragmentima).

Grob 7—je takođe okruglog oblika sa prečnikom od 60 cm. Osim spaljenih kostiju i gara, priloga nema.

Grob 8—orijentisan severoistok-jugozapad, nepravilno pravougaonog oblika i ispunjen spaljenim kostima i garom. U grobu su nađeni prilozi:

1. posuda od sive slabo pečene zemlje, sa vratom i kljunom za sipanje (sasvim je zdrobljena);
2. posuda identična sa prethodnom (sasvim zdrobljena);

3. posuda sa vratom i širokim otvorom za sipanje, crvene boje od bolje pečene zemlje. Zdrobljena je, sačuvani samo neki fragmenti;
4. više komada nekog željeznog predmeta (fibula?).

Grob 9 — orijentacija istok-zapad, pravougaoni oblik. Na sloju gari i spaljenih kostiju, koji su stavljeni u vatrom paljenu grobnu jamu, nađeni su prilozi:

1. posuda sive boje sa izduženim vratom i kljunom za sipanje (sačuvana u fragmentima);
2. posuda kao i prethodna, samo tamnije sive boje. Sačuvana u fragmentima;
3. fragmenti od tri posude od crvenožute zemlje;
4. žižak crvenožute boje od bolje pečene zemlje (fragmenti);
5. fragmenti nekog željeznog predmeta.

Grobovi 10, 11, 12 i 13 su u jednom redu, nepravilno pravougaonog oblika, sa orijentacijom sever-jug. Dna su im spaljena i ispunjena spaljenim kostima i garom. Priloga nema, osim u grobu 13, ali samo nekoliko sitnih keramičkih fragmenata.

Grob 14 — orijentacija istok-zapad, nepravilno pravougaonog oblika (0,80×0,50 cm) sa paljenim dnom. Buldožer je odneo skoro čitav grob, a sasvim na dnu je nađeno:

1. fragmentovano metalno ogledalo, prečnika 11 cm (T. XI, 1 i 2);
2. fragmentovana staklena boca sa dugim uzanim vratom, dimenzije: visina boce 18 cm, visina samog vrata 14 cm, otvor 38 mm (T. VII, 2);
3. fragmentovana mala staklena boca sa kraćim uzanim vratom. Dimenzije: visina boce 6,5 cm; visina vrata 3 cm; otvor vrata 2 cm (T. VII, 5);
4. fragmentovana staklena boca sa širokim vratom. Dimenzije: visina 7 cm, visina vrata 5 cm, otvor 7,5 cm (T. VII, 3);
5. privezak od jantara — dimenzije: 22 mm, visoka a široka 10 mm (T. V, 5).

Grobovi 15, 16, 17, 18 i 19 nalaze se u istom kompleksu gore spomenutih grobova, ali o njima nemamo nikakvih podataka. Buldožer ih je noćnim radom potpuno odneo. Mogli smo samo naknadno konstatovati da su grobovi postojali.

Grob 20 — sačuvani su samo prilozi:

1. fragmentovana posuda od crveno-sive zemlje, sa suženim vratom, profilisanim proširenim obodom i trakastom vertikalnom drškom. Posuda je od bolje pečene zemlje ali je rad vrlo grub (T. VII, 6);
2. fragmentovana sivopečena posuda sa dugim vratom (T. VII, 7).

Grob 21 — takode su samo prilozi sačuvani:

1. mala, gruba, fragmentovana crvenopečena posuda sa visokom punom profilisanom nogom. Nedostaje obod (T. VII, 4);
2. fragment grube male posude tamno sive boje;
3. dva fragmenta od žiška;
4. nekoliko fragmenata od staklene troske;
5. dva dna malih posuda. Dna su profilisana, sive su boje od bolje pečene zemlje;
6. dno male posude crvene boje od slabo pečene zemlje;
7. tri fragmenta većeg željeznog klina;
8. profilirano dno grube tamnosive posude.

Grob 22 — orijentacije severozapad-jugoistok, istog pravougaonog tipa. Dno i zidovi paljeni i ispunjeni izgorelim kostima i garom. Prilozi:

1. profilisana mala posuda od slabo pečene zemlje;
2. profilisano dno manje sive posude od slabo pečene zemlje;
3. fragmenti posude slabo pečene zemlje. Loptastog je oblika sa visokim vratom i trakastom vertikalnom drškom;
4. fragmenti željeznog predmeta (fibule?).

Grob 23 — orijentacije severozapad-jugoistok, pravougaonog oblika (dimenzije ne znamo jer se nalazio u profilu i jednim delom ga je bager odneo). Grobna jama je paljena a ispunjena je (10 cm) garom i spaljenim kostima. Keramičkih priloga nema, a od ostalih:

1. željezni dugi nož izlomljen na tri dela (T. VIII, 2);
2. željezni bodež izlomljen u vrhu (T. VIII, 3);
3. željezna lučna fibula (bez igle), T. VIII, 4.

Grob 24 — orijentacije istok-zapad, pravougaonik bez etaža. O grobu drugih podataka nemamo, jer ga je neko preko noći iskopao.

Grob 25 — orijentacije severoistok-jugozapad, pravougaonik bez etaža. Na paljenom dnu nađeno mnogo spaljenih kostiju i gara (15 cm). Od priloga je bilo samo više fragmenata nekog željeznog predmeta.

Grob 26 — orijentacije jugoistok-severozapad, pravougaonog oblika. Polovinu groba je odneo bager, a u preostaloj polovini nađeno je samo nekoliko fragmenata nekog željeznog predmeta.

Grob 27 — isti kao i prethodni i upola odnesen. Na dnu preostale polovine nađeni željezni fragmenti:

1. tri fragmenta od bodeža (?);
2. tri fragmenta od željeznog ogledala (?);
3. sedam fragmenata od veće fibule;
4. fragment željezne troske.

Grob 28 — orijentacije istok-zapad, skoro četvrtastog oblika (70×60 cm).

Grobna jama je paljena i ispunjena (cca 20 cm) spaljenim kostima i garom. Od priloga ima vrlo mnogo fragmenata nekog velikog željeznog predmeta — lanca (?).

Grob 29 — orijentacije istok-zapad, takođe skoro četvrtastog oblika (70×60 cm). Na dnu groba, u sloju spaljenih kostiju i gari, nađena su dva fragmenta drške nekog željeznog predmeta (bodeža ?).

Grob 30 — orijentacije sever-jug, pravougaonog oblika. Od priloga nađeno je samo nekoliko fragmenata nekog željeznog predmeta (bodeža), i dva fragmenta belog debelog stakla. (Grob je razorila ralica sa tri zupca i buldožer).

Grob 31 — orijentacije severoistok-jugozapad, pravougaonik bez etaža (1,10×0,70 cm). Crvenospaljena grobna jama ispunjena je (15 cm) izgorelim kostima i garom. Priloga nema.

Grob 32 — potpuno isti kao i prethodni. Priloga nema.

Grob 33 — orijentacije jugoistok-severozapad, pravougaonik (1,15×0,60 cm). Dubina grobne jame iznosi 15 cm od čega 5 cm beličaste ilovače a ostalo izgorele kosti i ugljen, na kojima leže prilozima:

1. deset krupnijih bobaka — ogrlica — (T. IX, 1);
2. mali fragmentovani žižak od sivopečene zemlje (T. X, 1);
3. fragmenti manje staklene boce sa širokim vratom;
4. mali pršljen za vreteno od slabo pečene smeđe zemlje (na dva mesta naprsao), T. VII, 1;
5. jedan srebrni novčić Antonina Pia (T. IX, 2a, 2b);
6. fragmenti male crvene slabo pečene posude;
7. fragmenti male smeđe slabo pečene posude;
8. nekoliko željeznih predmeta (velikih klinova ili bodeža) u fragmentima;
9. tri fragmenta staklene troske;
10. dva željezna ogledala (u fragmentima).

Grob 34 — orijentacija sever-jug, pravougaonik 1,10×0,60 cm. U crvenospaljenoj grobnoj jami dubokoj 20 cm nalazi se 5 cm debeo sloj spaljenih kostiju i ugljena. Prilozi su:

1. jedan bakarni veći novčić, sasvim pod oksidacijom;
2. dva željezna fragmenta (možda od mamuza);
3. više fragmenata veće posude od slabo pečene zemlje crvene boje;
4. dva fragmenta od vrata veće posude crvenosmeđe boje.

Grob 35 — orijentacije sever-jug, takođe pravougaonog oblika (1,10×0,80 cm). Oko grobne jame uobičajeni crvenospaljeni rub. Ugljen i spaljene kosti zauzimaju 8 cm od ukupne dubine (15 cm) groba. Prilozi:

1. veća posuda crvene boje od slabo pečene zemlje. Sačuvana je u fragmentima.

Osim ovih grobova, bilo je još grobova na »flotaciji« — severozapadnom delu Velikog platoa na Gradini, i na severnoj padini ovog platoa. Iz ovih grobova smo samo delimično uspeli da spasemo priloge, ali o samim grobovima (njihovoj orijentaciji, obliku i veličini) nemamo nikakvih podataka. Najtipičniji primerci keramičkih posuda u ovim grobovima dati su na T. I, 8, i T. XVII, 1—3. Rađeni su od sive ili crvene bolje pečene zemlje. Na ovom kompleksu je nađen i jedan mali (dečiji) olovni kovčeg s priložima: mali zlatni prsten (T. XVII, 4, 4a); polovina tamno plave narukvice od paste (T. XVII, 5) i mala bočica od tankog belog stakla (sasvim smrskana).

Već je napred napomenuto da su u svim grobovima nađeni ostaci spaljenih pokojnika. Međutim, iako se u svim slučajevima radi o spaljivanju, među ispitivanim grobovima mogu se razlikovati tri osnovna tipa⁶. Svakom tipu odgovara i poseban način sahranjivanja.

Tip I — Ovom tipu pripadaju grobovi najjednostavnijeg oblika (grobovi br. 43, 44 i 60). Kod ovog tipa raka je obično malih dimenzija, ukopana plitko u sloj žute glinaste zemlje. Cela raka ispunjena je garom s pepelom i kostima, a zatim jednostavno zatrpana zemljom. Pokojnik je spaljen dalje od groba, na opštoj lomači. Tek posle hlađenja lomače prikupljeni su ostaci, preneti u raku i zatrpani zemljom. Ovi grobovi su siromašni u priložima.

Tip II — Ovom tipu pripada najveći broj otkrivenih grobova (grobovi br. 12, 13, 22, 23, 30, 34, 35, 36, 39, 40, 48, 52—59, 65 i 71). Ovde je pravougaona raka, obično većih dimenzija, dublje ukopana, a dno i bočne strane usled visoke temperature crveno su ispečeni u debljini 4—6 cm. Jasno je da su u ovom slučaju ostaci spaljenog pokojnika stavljeni u grob još u užarenom stanju. Pokojnik je i u ovom slučaju spaljivan van groba jer je prostor grobne jame nedovoljan za spaljivanje. Pošto svi prilozi leže na sloju gara sa spaljenim kostima i nisu nagoreli, sigurno je da su polagani u grob kasnije, na već ohlađene ostatke lomače neposredno pred zatrpanje.

Tip III — Ovom tipu pripadaju grobovi br. 24, 33, 38, 41, 42, 45, 46, 47, 51, 61, 62, 63, 66, 67, 68, 69 i 70. To je najinteresantniji tip grobova, tzv. etažni grobovi ili grobovi »na mestu spaljivanja«, bustum u užem smislu reči. Kod ove vrste grobova pravougaonu grobnu jamu s nagorelim stranama uokviruje etaž nejednake visine opaljen vatrom. Dobija se utisak da je lomača postavljena neposredno iznad groba i da su posle spaljivanja ostaci lomače jednostavno zgrnuti u grobnu jamu i zatrpani zemljom. Pošto i ovde prilozi leže na sloju gara s spaljenim kostima i ne pokazuju tragove gorenja, njihovo polaganje vršilo se kasnije, neposredno pre zatrpanja. Slične gro-

⁶ U pregledu grobnih tipova izostavljeni su grobovi kružnog oblika, verovatno s urnama, kao što su grob br. 4, 5, 6 i 7, pošto grobovi ovog tipa nisu sistematski istraženi.

bove u Intercisi i Akvinkumu E. Mahler⁷ i L. Nagy⁸ objašnjavaju spaljivanjem pokojnika u samoj grobnoj jami ili postavljanjem lomače nad rakom⁹. Ova pretpostavka bi dobro objašnjavala nagorele površine groba i oblik etaža, ali se postavlja pitanje zašto u tom slučaju nisu nagorele i vertikalne strane groba do površine s koje je vršeno ukopavanje, već samo etaž u visini 10—20 cm. Povodom etažnih grobova iz Intercise K. Sagy¹⁰ je nedavno izneo mišljenje da je pokojnik i u ovom slučaju spaljivan na lomači pored groba, s tim što su ostaci još užarene lomače preneti u grob. U slučaju da se prihvati ovo mišljenje, onda etažni tip grobova nije vezan za jedan specijalniji način spaljivanja, već je samo izraz želje da se grobu da monumentalnija forma u okviru uobičajenog načina sahranjivanja. Etažni grobovi bi pretstavljali samo nešto komplikovaniju varijantu grobova drugog tipa u kojima su sahranjivani imućniji pokojnici, takođe spaljeni na zajedničkoj lomači (*ustrinum publicum*). Na nekropoli Domavije nisu pronađena spališta kraj grobova ali su pronađena dva mesta određena za zajedničko spaljivanje. Južno od grobova br. 21 i 22 nađeno je veće kružno spalište, prečnika cca 3 m sa mnogo krupnog i sitnog drvenog uglja. Takođe, na nekoliko mesta južno od grobova br. 12 i 13 otkrivena je druga kružna površina s prečnikom od 5 m s debelim naslagama uglja i pepela. Ovo su verovatno ostaci većih lomača. Ova mesta su udaljena oko 350—400 m od južnog bedema kastruma¹¹ što bi se slagalo s položajem ustrina na nekropolama sa spaljenim pokojnicima u Araboni, Intercisi i Akvinkumu¹². Jedino svojim relativno malim dimenzijama, lomače otkrivene u Domaviji, razlikuju se od navedenih analogija iz Pannonije. Po pravilu jedna ustrina je služila samo za manji deo nekropole da bi se olakšalo prenošenje ostataka s lomače u grob. Sa širenjem nekropole podizana je nova lomača a stara se više nije koristila, ili su na njenom mestu ukopavani novi grobovi¹³.

Ako u slučaju etažnih grobova pokojnik nije spaljivan na mestu groba već na *ustrinum publicum*, ostaje neobjašnjen jedan detalj zapažen pri iskopavanju ovih grobova u Domaviji. Naime, kod svih grobova ovog tipa raka i etaž su jako nagoreli. Ostaci s lomače (ugalj, pepeo i kalcinisane kosti) nalaze se i u grobnoj jami i na

⁷ Arch. Ért., 1907, 432.

⁸ Germania XV, 1931, 262.

⁹ E. Mahler je pokušao da i eksperimentalno dokaže ispravnost svoje pretpostavke (v. Arch. Ért., 1907, 432).

¹⁰ Intercisa I, Geschichte der Stadt in der Römerzeit, Archeologia Hungarica, s. n. XXXIII, 1954, 63.

¹¹ Lex coloniae Genetivae zabranjivao je podizanje lomače na udaljenosti manjoj od 500 rimskih koraka od bedema grada, tj. 740 m (v. T. Mommsen, Juristische Schriften I, 1905, 244 c. LXXIII). Po Mommsenu ova zabrana dolazi usled straha od požara (Ibid., 262). Slična zabrana postojala je još u Zakonu 12 tablica (v. Cicero, de leg., 2, 23, 58) i ostala je na snazi do propasti carstva (v. Merquardt-Mau, op. cit., 360).

¹² Intercisa I, 109: E. Méry, Értésítvény a pannonthalmi Szent Benedek Rend györi fogimnáziumáról az 1877/78 tanev végén, 98; L. Nagy, Budapest története I, 466.

¹³ up. Festschrift des röm.-germ. Zentralmuseums in Mainz, 1952, B. III, 182.

etažu¹⁴. Etaž i gornji deo rake¹⁵ ispunjeni su redovno slojem žute glinaste zemlje. Iz ovog postupka je jasno da su užareni ostaci s lomače pri prenošenju u grob bili rasuti i u raku i na etaž. Pošto se po rimskom običaju spaljivanje vršilo noću¹⁶, a sahranjivanje jedan dan kasnije¹⁷, ohlađeni ostaci s lomače sutradan su zgrnuti s etaža u raku, zatim stavljeni prilozi i zasut grob¹⁸.

Mada spaljivanje pokojnika i sahranjivanje ostataka u grobne jame pretstavlja jedan od najstarijih načina sahranjivanja u Italiji, grobovi ovog tipa retki su kako u Italiji tako i po provincijama. Sem nekoliko retkih primera iz Italije¹⁹, ovi grobovi su otkriveni samo na nekoliko mesta u Panoniji: u Intercisi, Akvinkumu, Brigeciju, Savariji i Stenjevcu²⁰. Iz Dalmacije poznata su četiri slična groba koje je G. Čremošnik otkrio na Stupi kod Sarajeva²¹. U Meziji je rađeno nekoliko nekropola s grobovima ovog tipa u Singidunumu, Prahovu i Ulpiani²², a 1947 g. otkriveni su slični grobovi i na teritoriji Makedonije, u Demir Kapiji²³. Gore navedene nekropole pružaju analogije (i to ne apsolutno podudarne) samo za prvi i drugi tip domaviskih grobova. Za treći tip etažnih grobova postoje di-

¹⁴ Pretpostavka K. Sagy-a o postojanju daske koja je u etažnim grobovima razdvajala raku od etaža malo je verovatna. (v. Intercisa I, 110).

¹⁵ Pojava glinastog sloja u gornjem delu rake dolazi usled prirodnog sleganja donjeg mekog sloja ugljena, pepela i kostiju. Pri iskopavanju je primećeno da je taj glinasti sloj uvek deblji na sredini nego po ivicama rake.

¹⁶ Merquardt-Mau, op. cit., 382; P. Grimal, *La vie a Rome dans l'Antiquité*, 1953, 27; uporedi: Serv. ad Aen. 11, 143: *Apud Romanos moris fuit, ut noctu efferrentur ad funalia unde etiam funus dictum est, quia in religiosa civitate cavebant ne aut magistratibus occurrerent aut sacerdotibus quorum oculos nolebant alieno funere violari.*

¹⁷ D. Casius (LVI, 34, 1) saopštava da je Livija tek 5 dana posle spaljivanja pokupila s lomače Avgustove kosti.

¹⁸ K. Sagy polazeći od savremenih etnografskih paralela upoređuje bacanje još užarenih ostataka lomače s narodnim verovanjem da žar i vatra čiste grob od demona (v. Intercisa I, 111).

¹⁹ up.: Not. d. scav., 1879, 182, 1880, 201, 1881, 130.

²⁰ v. E. Mahler, *Arch. Ért.*, 1907, 432 sqq.; M. Lang, *Urania* 1909, 232 sqq.; *Germania* XV, 1931, 262; A. Mócsy, *Arch. Ért.*, 1954/2, 167 sqq.

²¹ Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 1930, 221 sqq.

²² Prilikom kopanja temelja za spomenik kneza Mihaila u Beogradu otkriveno je 15 grobova spaljenih pokojnika sa okruglim i četvorostranim grobnim jamama. Na osnovu priloga ovi grobovi se mogu datovati u I. vek (v. *Starinar*, II, 2, 1885, 33 sqq i 69 sq). Grobovi iz Prahova (iskopavanja Arheološkog instituta Srpske Akademije Nauka u 1959 g.) su u obliku plitkih nepravilnih jama ispunjenih garom, pepelom i kostima (još nepublikovano, na podacima se zahvaljujemo D. Vučković-Todorović). Na Ulpiani su otkrivena tri groba spaljenih pokojnika od kojih jedan ima etažni oblik, a dva su srodna grobovima iz Savarije i Stenjevca (nepublikovano, na podacima se zahvaljujemo E. Čerškovu).

²³ D. Vučković-Todorović, *Arheološka ispitivanja u Demir Kapiji 1947—52 g.* (rukopis). Slični grobovi su poznati i iz zapadnih provincija (v. A. Riese, *Das römische Gräberfeld in Hedderheim*, 1907, 4 sqq) i sa teritorije Poljske (v. *Liber secularis Musei Arch. posnaniensis*, II (1958), 179 sqq.).